
Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
«ЕШ ГВАРДИЯ» нашриёти
Тошкент—1979

МАМАДАЛИ
МАҲМУДОВ

Буржунлар
ҲИКОЯЛАР

Ўзбекистон Ленин комсомоли мукофотининг лауреати Мамадали Маҳмудовнинг ушбу тўпладан «Қоя учидаги ҳангома», «Булоқлар», «Оқтой» каби ҳикоялари ва қатор шингил ҳикоялари жой олган. Бу ҳикояларида ёш ёзувчи ўз тенгқурлари, мамлакатимиз қудратига — қудрат, бойлигига — бойлик, чиройига чирой қўшаётган совет ёшларини, уларнинг эзгу орзу-истаклари, интилишларини, шунингдек, тоғдаги она қишлоғи, солда, оққўнгил ҳамқишлоқларини мадҳ этади.

М 70303—№ 21
356(06)—79 48—79

© Издательство «Ёш гвардия», 1979

БУЛОҚЛАР

Тириклар курашади! Тириклар деганда мён қалби
юксак орзуларга тўла инсонларни тушунаман...

Виктор Гюго

Сокин сой. У серқоя тоғлардан оқиб келяпти. Соининг икки томони қир. Енбағирларда ясси томли уйлар, яшил боғлар...

Бу — Боғдон қишлоғи. Қишлоқ четида, сув тегирмонидан юз қадам юқорида бир ҳовли бор. Боғдоннинг барча ҳовлилари қатори бу ҳовли атрофи ҳам панжарасиз, очиқ... Бунда Роҳатлар яшашади...

Роҳат қора ёлли оқ отига (у ўзига тегишли юк машинани деярли минмас, уни ем-хашак ташишга берган эди) миниб, «Сунбил» қир бағридаги узумзордан уйига жўнади. Уч кун илгари ўрилган бедазор билан пичанзордан

от чоптириб ўтди ва сийрак ёнғоқзор оралаб анча юргач, сой ёқасидаги — икки томонини хушбўй ўтлар қоплаган сўқмоққа чиқди. Шунда Роҳат отини қонталаш уфққа буриб, унинг сағрига оҳишта қамчи босди. Йўрға эгри-бугри сўқмоқдан йўртиб кетди ва ҳадемай тегирмонга етди. У отидан сакраб тушиб, эгар-жабдуқларни ечиб олди-да, қайрағоч шохига қўйди. Отни тегирмон орқасидаги пичанзорга тушовлаб, уйига чиқди. Кўпгина тоғ уйларидай, бу уй ҳам катта даҳлиз, икки кенг, узун хонадан иборат. Роҳат эшикдаги занжирни кўриб: «Опам энамникига кетган шекилли», деб ўйлади.

Бу ер аҳолиси азалдан эшикларига қулф осмас, фақат узоққа кетишса, занжирлаб қўйишарди...

Роҳат эшикни очди, даҳлизга ихчам, қора чарм этигини ечиб, ўз хонасига кирди. Хонага ним қизил гилам тўшалган. Тўрда китоб тўла жавон, дераза олдида ёзув столи, атиргулли гилам илинган девор ёнида каравот, пойгакдаги чап бурчакда шифонер турибди.

У иш кийимини ечиб, оддий пушти кўйлак, атлас лозим кийди. Кўйлак унинг аксарият тоғликларга хос соғлик, жўшқинлик акс этиб турган тиниқ, очиқ юзини бир қадар содалаштириб, яшнатиб юборди.

Ҳар кунги одатига кўра у ҳовлиларини гулдай қилиб супуриб-сидириб чиқди. Агар шундай қилмаса, кўнглига гашлик чўкар, бошқа ишга қўли бормас эди.

Сепилган сувдан ола-чалпоқ бўлган ва бундан номсиз, аммо одамга ёқадиган бир ҳид таралаётган ҳовли ўртасига, қинғир-қийшиқ ўсган тут тагидаги сулага шолча ёзди, кўрпача тўшади. Кейин одатдагидай икки сопол кўза, совун, сочиқ олиб, сойга тушди. Сой суви тиниқ эди. Роҳат юз-қўлини ювди, артинди, кўзаларини тўлдириб, изига қайтди.

Энди у ҳовли четидаги тош ўчоққа ўт ёқиб, қозон ости. Туйнуқдан кўтарилаётган бинафшаранг тутун бирпасда анча юксакка ўрлади. Соининг нариги бетидagi чакалакзорда эшак ҳангради, тоғдан пода қайтди.

Боғдоннинг асов табиатли, ўйинқароқ болалари:

«Пода келди бош-бош,
Оёғига нуқра тош...» —

деб қичқирива бошлашди.

Ош тайёр бўлганда Роҳатнинг онаси — Саодат хола, энаси (отасининг онаси) Улуғ момо келишди. Саодат хола эллик ёшда бўлса ҳам турмушда кўп заҳмат чеканидан олтмишларга бориб қолганга ўхшаб кўринарди. У эсини танигандан бери колхозчи. Унинг қаддини икки қизи ва эрининг бевақт ўлими буккан. Саодат холанинг нимқўк кўзи, серажин, серхол юзи доимий ўйчанлиги билан кишининг раҳмини келтиради. Улуғ момо бўлса етмиш тўққиз ёшда. Узун юзи, дўнг пешонасида йилларнинг беҳисоб изи... Ингичка ияги олдинга туртиб чиққан. Сочи оппоқ. Кўзи нимқора, чуқур. Улуғ момо узоқ йиллар ўқитувчилик қилган, ўн йил қишлоқ Советига раис бўлган. Ўзи серҳаракат ва шу ҳаракатига мос тез-тез гапирар, гапи оҳангида ишонч туйғуси барқ уриб турар эди. У Роҳатни бағрига босиб, юзидан, пешонасидан ўпаркан:

— Яхшимдан қолган ёдгорим!— деди йўғон овозда. Унинг товуши ёшига яраша қариган ва эркакча эди.

Роҳат лола гулли сопол лаганни тўлдириб палов олиб келди ва уни йўл-йўл қизғиш дастурхон ўртасига қўйди. Бу пайтда Боғдонга тун чўккан, тут шохчасига илинган чироқ супани хира ёритиб турар эди. Дастурхонга ҳовлининг ҳар тарафидан Роҳатнинг ўзи эккан седанагул, гулҳаё, порлоқгул, райҳонларнинг ёқимли бўйлари оқиб келарди. Етти чақирим наридаги тоғдан келаётган шабада тут баргларини шитирлатар, ҳовлига салқинлик «сепар» эди. Атроф тиниқ бир сукунат қучоғида ором оларди. Лекин бу жимжитлик узоққа чўзилмади. Тўғондан шовқин келди.

— Бошланди!..— деди Саодат хола қўлидаги ошни оғзига олиб бораркан.

Кўп азоб-уқубатларни бошидан кечирган одам овози мулойимлашади, заифлашади, қарийди. Саодат холанинг шу биргина сўзидан унинг кўп ғуссалар чекканлиги билиниб турарди.

— Нима бошланди?— сўради Улуғ момо. Унинг қулоғи оғирроқ эди.

— Ҳар кунги можарода.

— Қандоқ можаро?

— Сув можароси. Одамлар сув талашаётти.

Шовқин зўрайди. Буни Улуғ момо ҳам эшитди. У бир лаҳза ўйга чўмиб:

— Илгари, биз нариги қишлоққа кўчмасимиздан олдин бу сой тўлиб оқарди,— деди,— ундан от билан ҳам ўтиб бўлмасди. Ҳеч ким сув талашмасди.

— Ҳа, рост, шундоқ эди,— қўлини артди Саодат хола,— ўшанда қир бағирларида қанча-қанча тоқзорлар бор эди. Сувсизликдан қуриб қолди. Қизиқ, энди нимага сойда сув кам?

— Э, келин, кўп йилдан бери мен тоққа чиққан бўлмасам ҳам,— деди бир оз ўйланиб тургач Улуғ момо,— у ердаги булоқлар кўмилиб кетганига ақлим етиб турибди.

— Булоқлар ҳам кўмиладими, эна?— бундай ҳодисалар бўлишини билса ҳам беихтиёр сўради Роҳат.

— Қаралмагандан кейин нима бўларди, қизим? Кўмилади-да. Бўрон кўмади... ёввойи ҳайвонлар кўмади... йилқилар кўмади... Менимча у ердаги ариқларнинг аҳволи ҳам шундоқ...

Бу гаплардан Роҳатнинг феруза кўзлари яна ҳам яшнаб кетди. Чунки у анчадан бери сувнинг камайиб кетганлиги устида бош қотирса ҳам, аниқ фикрга келолмай юрганди. Энаси бўлса, буни осонгина тушунтириб берди.

— Қизим.

— Ҳа, эна?

— Мана, сен колхозга агрономсан. Бунга ҳам бир

йил бўлаётти. Узинг билишинг керак. Тоғдаги булоқ билан ариқларни бот-бот, ҳеч бўлмаганда йилига бир марта тозалаб туриш зарур. Бурун шундоқ қилардик.

Роҳатнинг кўнгли яхши гапдан тез кўтарилар, ёмон гапдан тез чўқар эди.

— Энди биз ҳам шундоқ қиламиз, эна,— деди у қувонч билан,— эртага раис билан маслаҳатлашаман.

— Э, шу райисингдан бир гап чиқишига ишонмайман. Думоғи балат. Одамни ажратади. Унча-мунча жойга я тўйга, я азага келади. Яна уни семириб кетганига қара, қўли орқасига етмайди.

Роҳат энасининг сергаплигини биларди. «Узи қариганда одам сергапроқ бўлади-да», деб ўйларди у. Гарчи ҳозир Улуғ момо тўғри сўзлаётган бўлса ҳам Роҳат раиснинг тарафини олди:

— Толий акагаям осонмас, елкасида колхоз ташвиши.

— Елкасида колхоз ташвишимиз! Ташвишли одам шунча семирадимиз?! Унга «Боғдон» колхозни планни бажарса бўлди, одамлар билан иши нима? Аслида у планни ҳам бир тангага олмайди. Аммо план бажарилмаса раисликдан тушиб қолади-да. Шундан қўрқади. Узини ўйлаган одамдан ёруғлик чиқмайди.

— Эна, раиснинг кўнглини билгандай гапиряпсиз?— эътироз билдирди Роҳат.

— Бу фақат менинг гапиммас, одамларнинг гапи, одамлар ёлгон гапиришмайди. Узинг ҳам биласан, Толий ўн йилдан бери колхозга раис. У шу вақт ичида бирор боғ қилдимиз? Йўқ. Тўғри, у- бу ерга кўчат экилади, бу ҳақда районга хат битилади. Аммо булар қаровсизликдан қуриб кетади. Бу билан бировнинг иши йўқ. Колхоз планни чорва билан эски боғлар ҳисобига бажарётти. Шу кетиш бўлса, Боғдоннинг ҳолига вой!

Улар энди ошни еб бўлишган ҳам эдики, тўғридан: «Ўлдириб қўйди!» деган ваҳимали овозлар кела бошлади. Улуғ момо гапидан тўхтади. Саодат хола:

— Вой шўрим!— деди.

Роҳат ўрнидан отилиб туриб, пичанзорга чошиб тушди ва отининг тушовини ечди. Сўнг унга сапчиб миниб, тўғонга учди. Тўғонга келса, Турон боғбон беҳуш ётибди. Боши, юзи қон. Бу — етилмаган ой нурида хира кўринди. Унинг бошида Низом деган ўсмир нима қиларини билмай, йиғлаб ўтирибди.

— Қочди!..— деди у Роҳатга ўрнидан туриб,— қочди!..

— Ким қочди?— Отдан сакраб тушди Роҳат.

— Кассир қочди, Али кассир.

— Нима воқеалигини кейин айтасан, ука. Ҳозир духтурга чоп. Мана, от.

— Хўп, опа...

Роҳат зудлик билан боғбоннинг лат еган жойи — бошини ювди ва дурраси билан боғлади. У кўзини очди. Роҳат енгил тортди. Тўғонга одамлар тўпланиша бошлашди. Ҳадемай «тез ёрдам» етиб келди ва боғбонни касалхонага олиб кетди. Одамлар ҳар хил ваҳимали гаплар айтиша-айтиша уйларига тарқашди. Роҳат отини етаклаб, Низом билан қайтди.

— Низом, энди айт, нима бўлди ўзи?

— Мен тоғдан келаётгандим, опа, тўғондан шовқин эшитилди. Чошиб бордим, опа. Кассир томорқасига, боғбон колхоз токзорига сув очиш учун жанжаллашаётган экан. Бир пайт кассир Турон акани итариб юбориб, тўғонни ағдара бошлади. Боғбон унинг кетмонига ёпишди. У Турон акани бошига тош билан урди. Боғбон йиқилди. Кассир менга: «Бировга айтсанг, ўлдираман!»— деб қочди.

— Ҳа... Сен тоққа нега чиққандинг?

— Биласиз-ку, отам тоғда йилқи боқади. Отамга нон билан туз олиб чиққандим.

— Отанг қайси дарада экан?

— «Оҳу» дарада...

Улар тегирмон олдида ажрашди. Роҳат отини пичан-

зорга тушовлаб, уйига чиқди. Улуғ момо биалн Саодат хола уйғоқ эди. Роҳат нима бўлганини гапириб берди.

— Алининг ўзи тоза одаммас,— деди Саодат хола,— одамларни ҳақини уриб қолади. Бундоқ одамдан ҳар нима кутса бўлади. Ҳалиги, отинг қурмагур... ҳа... Осмон тўполоннинг тўйида у беш юз сўмни ўртасидан игна билан тешиб, ип ўтказиб, қийқанглаган отарчи жувоннинг бўйнига осиб қўйди-я!.. Али кассир мунча пулни қаердан олади? Ўзи ойлиги юз сўмга етмайди-ку?.. Бу пулларни у одамлардан уриб қолади. Ҳар деҳқондан бир сўмдан қолса ҳам, ойига уч минг сўм қолади. Бунинг раис иккови бўлиб олади. Бизнинг ўзбеклар эса бир сўм, икки сўмнинг фарқига бориб ўтирмайди. Ўзи Али кассирга ҳаром ёқаркан-да.

— Райисни қариндоши-да,— деди Улуғ момо ва бир оз ўйланиб тургач, қўшимча қилди:— Ҳамма жанжал сув етишмаслигидан...

Роҳат ташқарига чиқди. У серюлдуз осмон тагида, гуллар иси уфуриб турган очиқ ҳавода, салқин шабададан баҳра олиб ухлашни ёқтирарди. Роҳат ҳар тунгидай хийла вақт таг-тугсиз фалакка тикилганича хаёл суриб ётди. Тоғдаги булоқларни, уларнинг кўзларини очиш, янги тоқзорлар бунёд этиш йўлларини ўйлади: «Раис нима деркин? Кўнармикан? Кўнмаса-я?! Кўндириш керак. Кўнмаса, Боғдон орқага кетаверади, сув жанжали бўлаверади...»

«Ҳа, айтгандай, сойнинг икки томони қир-ку. Икки қир ўртасини осонгина тўсиш мумкин. Ҳа, ҳа, худди шундай қиламиз, сув омбори қурамыз. Бу жуда зарур. Ҳатто жуда ҳам зарур. Шундагина ҳеч қачон сувга зорикмаймиз!..» У хаёлига келган бу фикрдан севиниб кетди, кейин, анчадан кейин Турон боғбон эсига тушди. «Турон акага қийин бўлди-да. Боши ёмон ёрилган. Али кассир бу қилмиши учун жавоб беради...»

Тун сезилмай тонгга айланганидай, Роҳатнинг хаёли ҳам билинмай тушга айланди. Бояги жозибали юлдузлар

шиддат билан оқиб бораётган қора булутлар остида қолди. Энди онда-сонда етти-саккиз юлдуз дам кўриниб, дам ўчарди. Ҳаводан ёмғир ҳиди кела бошлади. Бир-пасдан кейин кетма-кет чақмоқ чақнади, пайдар-пай момоқалдироқ ўкирди ва ёмғир ёға бошлади. Тутларнинг қуюқ баргларида сизиб ўтаётган тарқоқ томчилар Роҳатнинг атлас кўрпасини савашга тушди. Роҳат уй-фонса ҳам қўзғалмади. У ёмғир қамчилаётган кўрпа тагида момоқалдироқ товушини эшитиб ётишни жуда севарди. Бундай кезде ердан бир азиз ҳид таралардики, бу Роҳатга нақадар ҳузур бағишларди. Бутун вужуди яйраб, яшнаб кетаётганга ўхшарди.

Сал ўтмай ёмғир тинди. Яна ҳаёт осойишта нафас ола бошлади. Энди момоқалдироқ узоқларда гулдурадди. Буни Роҳат эшитмасди. У ухлаб қолганди. Лекин Роҳат қанча кеч ва қаттиқ ухлამасин, бутун тоғ хотин-қизларидай саҳарда уйғонишга одатланганди. У бугун ҳам саҳарда ўрнидан турди. Сойга тушиб юз-кўлини ювиб чиқди. Сўнг хамир қорди. Кўпчигунча табиатнинг ўзи сув сепган ҳовлисини супурди. Тонг қоронғисида нон ёпди. Онаси, энаси билан нонушта қилди. Кейин отини миниб, идорага борди. Бир соатдан сўнг сутранг «Волга»да раис Толиб Эсонов келди. Роҳат унга тунги воқеани айтди...

— Сиз айтгандай милиция чақирсақ, колхозимиз шаънига яхши бўлмайди,— деди раис пишиллаб, тер оқаётган сурранг, семиз юзини тахи бузилмаган оқ рўмолчаси билан артаркан,— бу иш билан ўзим шуғулланаман...

Роҳат илгари: «Раҳбарлар ҳамма нарсани билишади, тўғрилиқ учун курашишади», деб ўйларди. Энди эса бошиқлар ҳам ҳар хил бўлишини тушуниб етганди. У раиснинг феълени яхши биларди. Раис ўзи билан айтишган одамни ёмон кўрарди ва кек сақларди. Шу туфайли Роҳат: «Ҳозирча индамаганим маъқул, бўлмаса булоқ масаласига қарши чиқади», деб кўнглидан ўтказди.

Орага сукут чўқди. Ниҳоят Роҳат гап жиловини тутди.

— «Оху» дарадан хабар олиб келсамми дейман.

— Яхши бўларди,— Толиб Эсонов негадир енгил на-
фас олди.

Одатда ёхуд кўпинча эзгу мақсадга эришиш учун отланган кишининг кўнглида иккиланиш, қўрқиш, шубҳаланиш аломатлари туғилади. Роҳатнинг дилида эса негадир бундай аломатлар йўқ эди. У хуржунига кетмон, бел, чўкич ва милтиқ солди-да, оқ отига дадил миниб, «Оху» дарага жўнади. У бир соат ичида Яримой довонидан ошди ва ғарб томонга бурилди. Тик қиялик бўлганидан отини етаклаб олди. У шабнамли ўт-ўланлар ва ёввой гулларни оралаб анча юрди. Ниҳоят «Оху» дара тепасидан чиқди. Дара Роҳатдан бир ярим чақирим пастликда, икки тоғ оралиғида шовуллаб ётибди. Ёнбағирлардаги дарахтсиз жойларда, қурий бошлаган ўт-ўланлар орасида йилқилар ўтлаб юрибди. Улардан хийла нарида, ёз бўлишига қарамай, қорли чўққилар кўзга ташланади. Роҳат болалиғида: «Шу ҳайбатли чўққилар орасида таг-тугсиз, зим-зиё бўшлиқлар бор, бу қўрқинчли бўшлиқларда ажиналар яшайди, улар қишлоғимизга бўрон, дўл, селларни юборади», деб ўйларди.

Ногаҳон унинг қулоғига сувнинг шовуллаши эшитилди. У атрофига боқди. Ҳеч нарса кўринмади. Олдидаги ўркачдан ошгандан кейингина баланд чўққидан шовуллаб тушаётган оппоқ шаршарага кўзи тушди. Афсуски, бу бир ариқ сув ерга тушиши билан катта-кичик тошлар орасига кириб, изсиз йўқоларди. «Бу тошлар четга суриб ташланса, сувга йўл очилади», деди Роҳат.

Шаршара ҳам чекинди. Роҳатнинг рўпарасидан тик қоя чиқди. Унинг фақат этагидан айлашиб ўтилса бўларди. Роҳат отини етаклаганча пастга тушди. Шунда у қоядан беш қадам қуйидаги булоққа дуч келди. У уст-устига қалашиб ётган япроқ, хас-чўп ва тошлар

орасидан зўр-базўр сизиб чиқарди. Энаси айтган кўзи беркилган булоқлардан бири эканлигини Роҳат дарҳол тушунди. Хуржунидаги кетмон, бел, чўкичларни олиб, ерга қўйди-да, булоқнинг кўзини очишга киришди. Аввал қўли билан эгри-бугри, чирик шохларни олиб ташлади. Худди шу сония от ер тепиниб, кишнаб юборди. Роҳат атрофга кўз югуртирди. Қоянинг ўнг биқинидаги наъматаклар орасида учта кулранг тўнғиз хўмрайиб турарди. Роҳатнинг юраги шув этиб кетди. Лекин ўзини тутди. Зудлик билан хуржундаги милтиқни олди ва уларни отмоқчи бўлди. Бирдан тўнғизларни отиш тақиқланганлиги эсига тушиб, ўқни осмонга узди. Уқ овозидан гунг тоғлар тилга кирди. Тўнғизлар қочди.

Роҳат булоқ кўзини очишда давом этди. Бирпасдан сўнг унинг олдига қизғиш саман от етаклаган баланд бўй, озгин, оқсоқ бир киши келди. Унинг шоп мўйлови, ўнг ёноғидан бошланиб ингичка иягигача чўзилган чандиғи каҳрабо юзини қаҳрли қилиб кўрсатарди. Лекин осойишта кулиб турган қўйкўзи беозор одамлигидан далолат берарди. Бу киши Низомнинг отаси Худойберди ака эди. У милтиқ товушини эшитиб, бу ерга келибди. Роҳат нима сабабдан отганлигини унга айтди.

— Бу тоғларда нима кўп, тўнғиз кўп, қизим,— деди Худойберди ака,— эҳтиёт бўлмасанг, хавфли.

— Мана бундоқ булоқлар-чи, ота?— Роҳат қўли билан ўзи тозалаган чашмани кўрсатди.

— Мен сенга айтсам, қизим, бизнинг тоғда бундоқ булоқлар кўп. Мана шу еттита даранинг ўзида юзга яқин булоқнинг кўзи беркилиб қолган.

— Юзга яқин дейсизми?— ажабланди Роҳат.

— Ҳа, юзга яқин. Галимга ишонавер, қизим. Мен бу тоғларда ўттиз уч йилдан бери йилқи боқаман.

— Ишонаман, ота.

— Бу булоқларни тозалаш зарул. Тозалагандан кейин уларнинг устига тош уйчалар қуриш зарул. Шундоқда булоқлар ҳеч қачон кўмилмайди. Ҳа, айтгандай,

қизим, илгари бу тоғларда дарахтлар шундоқ тигиз эдики, одам ўтиб бўлмасди. Энди эса улар сийраклашиб бораётти. Шунинг учун дов-дарахтлар экиш зарул. Дарахт тупроқни, тупроқ эса намни ушлаб турадиган нарса бўлади.

— Ҳаммаси сиз айтгандай бўлади, ота. Дарахтлар-нияма кўпайтирамиз. Кўпдан бери мен ҳам шундоқ фикр-даман.

Қоя учида каклик сайради. Унга бошқа қоядаги какликлар ҳам жўр бўлди. Роҳат йилқичига тошлар орасига сингиб кетаётган шаршара ҳақида гапирди.

— Ундоқ шаршарадан бешта бор. Бешовининг ҳам суви бекордан-бекорга ерга сингиб кетаётти. Янги ариқлар қазиб, буларни илгаригидай Боғдонсойга оқизса бўлади.

Роҳат севинганида яна ҳам кўркамлашарди. Унинг қуёш нурини симирган жозибали, чўзинчоқ чехраси, йирик, тиниқ кўзи яшнаб кетди.

— Энди, ота, бу ишда менга кўмак берсангиз, ўша булоқ, шаршараларни кўрсатсангиз.

— Жоним билан, қизим...

Икковлон уфқ қизаргунча ишлашди. Роҳат қувноқ кайфият билан уйига қайтди. У тонгда яна «Оҳу» дарага келди. Худойберди ака билан булоқни тозалашда давом этди. Тағин баланд тоғлар боши атласрангда ёна бошлади. Агроном ширин туйғуларга чўмган ҳолда қишлоққа жўнади... Улар эртасига тушда булоқни тозалаб бўлдилар. Ундан бир қулоқ сув қайнаб чиқа бошлади. Роҳатнинг юзига табассум ёйилди.

— Агар ҳамма булоқлар шунчадан сув берса, Боғдонсой яна тўлиб оқади,— деди у.

— Албатта, Боғдонсой тўлиб оқади!— Унинг гапини ишонч билан тасдиқлади Худойберди ака.— Энди, қизим, тушлик қилайлик, сув ҳам тиниди.

Худойберди ака қора жун хуржунининг бир кўзидан қотинқираган нон, яхна қўй гўшти, пиёла, иккинчисидан чойдиш олди. Роҳат тош ўчоқ ясаб, чой қайнатди. Улар

бу хилват тоғ оралиғида, тиниқ сукунат қўйнида майин майса устига ўтиришиб, зўр иштаҳа билан овқатланишди.

Қуёш мағрибга чекинганда, Роҳат билан Худойберди ака «Оху» даранинг бошланиш жойидаги юксакликда эди. Бу ердан минг буралиб оқаётган Боғдонсой ҳам кўриниб турибди. «Табиат тоғларни одамларга сув бериш учун, текис ерларни деҳқончилик қилиш учун яратганми дейман», деди Роҳат ичида.

Улар юксакликдан пастга, кўзи беркилиб қолган булоқ қошига тушдилар. Булоқнинг икки томонида яккам-дуккам арча ва дўланалар кўзга ташланиб турарди. Роҳат билан Худойберди ака бу чашманинг кўзини бир ҳафтада очди. Ундан ҳам бир қулоқ сув чиқиб, дара қучоғига шўнғиди.

У энди бўш пайт топди дегунча тоққа келар, Худойберди ака билан дараларни кезар, булоқларни кўрар, ён дафтарига алланималарни ёзар, чизар эди. Бир куни у ишдан кейин касалхонага, Турон боғбонни кўришга борди. Унинг жароҳати тузалаётган эди.

— Гойи-гойида бошим айланиб, кўзим тинганини айтмасам ўзимни яхши сезаман,— деди боғбон.

— Тезда соғайиб кетасиз, Турон ака,— далда берди Роҳат. У касалхонадан қош қорайганда уйига қайтди.

Тун эриб, офтоб сойлар орасига ёйилди. Роҳат яна Турон боғбон масаласида раис ҳузурга боришга мажбур бўлди. Чунки шу пайтгача кассирга бирор чора кўрилмаганди...

— Айб ўзи Алида эмаскан. Шундоқ бўлсаям уни қаттиқ уришдим. Иккинчи мундоқ қилмайди. Қасам ичди.

— Толиб ака,— деди назокат билан Роҳат,— бари бир кассир суд олдида, ҳеч бўлмаса ўртоқлик суди олдида жавоб бермаса адолатсизлик бўлади.

— Биласизми, синглим, арзимаган нарсага одамни қамаб, тарбиялаб бўлмайди. Қамоқхонада одам тагин баттар бузилади. У ерни сиз билмайсиз...

— Майли, мен билмас эканман,— атайлаб ён босди Роҳат,— ҳеч бўлмаганда уни ишдан четлатиш керак-ку, ахир.

Бу таклиф раисга ёқмади. У асов тўлқинлар қирғоққа чиқариб ташлаган балиқ сингари, оғзини катта очиб, Роҳатга ўқрайиб қаради. Хиёл осилган пастки лаби сезиларли титрай бошлади. «Кечагина ишга келиб, менга ўргатувчилик қилаётганини қара?!»— хаёлидан ўтказди раис. Аммо сир бермади.

— Униям бола-чақаси бор. Ҳамма шу бола-чақа деб яшайди. Бу томонниям ўйлаш керак. Қолаверса, бизни вазирамиз одамларни ишдан бўшатишмас, уларни тарбиялашдан иборат, ўртоқ Аҳматова.

— Бари бир кассирни жазолаш керак,— деди бир оз жимликдан кейин Роҳат.

Раиснинг жаҳли чиқди.

— Кимни жазолаш, кимни жазоламаслик менинг ишим. Сиз эса бўлар-бўлмасга одамларнинг ишига аралашмасангиз яхши бўлармиди, қизгина.

— Бу бўлар-бўлмас иш эмас.

— Бўлар-бўлмас иш. Эртага икковиям ярашиб, апоқ-чапоқ бўлиб кетади, ўртада ўзингиз ёмон отлиқ бўлиб қоласиз. Одамларга қанча яхшилик қилсангиз, қанча яхши муомалада бўлсангиз, улар шунча тез бошингизга чиқиб олади.

— Мен бу ҳақда бошқача фикрдаман. Мана, қаранг, ота фарзандини қанча меҳр билан тарбияласа, у отасига шунча меҳр қўяди, бошига чиқмайди. Сизнинг болаларингизам шундай-ку.

— Ота билан бола бошқа, одамлар бошқа.

— Менимча раис колхозга отадай гап.

— Отадаймиш?.. Сиз ҳали, синглим, одамларни билмас экансиз. Ҳозирча сизга одамларнинг иши тушади, таъзим қилади, ишдан бўшасангиз, сариқ чақагаям олмайди сизни!

— Мен эса, Толиб ака, одамларга сохта ёки қўпол муомалада бўлган, ё бўлмаса ўз манфаатини кўзлаган бошлиқ оқибатда шундоқ аҳволга тушади деб ўйлайман.

Толиб Эсоновнинг юзи қордай оқарди, кўзи қисилди, томоғига бир нима келиб тиқилди: «Сен ғирт маҳмадона экансан!»—демоқчи бўлди-ю, Роҳатнинг мусаффо, шижоатли кўзига кўзи тушиб, бу фикридан қайтди. Раис унча-мунча одам билан гаплашишни ўзига эп кўрмасди, шартта бетига: «Бор, эшагингни суғор...» деб қўя қоларди. Аммо у Роҳатга бундай муомала қилолмади. Бу қизда қандайдир бир куч борлигини билади. Унинг қаергадир, юрагигами яширинган ана шу куч юзида, кўзида, ҳаракатида акс этиб турадики, бу куч ҳар қандай одамни ўйлаб гапиришга мажбур этади.

— Уртоқ Аҳматова, мени тинч қўйинг, вақтим зиқ,— раис ундан алам ва ғазабга тўлган кўзини узди.

— Узр, Толиб ака, фақат кассир масаласини ҳал қилишни унутмаслигимиз керак,— деди Роҳат осойишталик билан ва ярим соат зое кетган вақтига ачиниб, ташқарига чиқди.

Раис унинг кетидан бақрайиб қараб қолди. «Бу она сути оғзидан кетмаган гўдак ҳаддидан ошаётти ўзи?! Бир арзимаган нарсага фаолларниям менга қарши қилиб қўяётти. Кечаям шу масалада учтаси келиб кетувди. Бу нима деган гап ўзи?! Қани энди, илгариги замон бўлса-ю, шартта тилини суғириб олсам!!!»— Раиснинг тишлари ғижирлаб кетди...

Чағир тошли қирларнинг кунгай бағрларида майиз қилиш учун узум узила бошланди. Роҳат Худойберди ака ёрдамида тоғдаги булоқ, шаршара, ариқларнинг ҳаммасини ўз кўзи билан кўрди, қоғозга туширди. Ҳатто сув омбори қуриладиган жойни белгилаб ҳам қўйди. Бу—икки қирнинг бир-бирига қисилиброқ келган жойи—кўҳна масжид оралиғи эди. Сўнг бунини колхоз партия комитетининг секретари Соли Сулаймонович Сирлиевга айтди.

— Жуда яхши фикр бу.— деди у йўғон овозда,— жу- да яхши фикр. Бу ҳақда аввал раис, кейин фаоллар би- лан маслаҳатлашамиз. Улар рози бўлгач, очиқ партия мажлиси ўтказамиз. Унда бу масала узил-кесил ҳал бў- лади. Фақат, афсус, буни бир оз кечиктиришга тўғри келади.

— Нега энди, Соли ака?— Роҳат унинг сарғиш, ял- поқ юзига, катта, мошранг кўзига ҳайрон тикилди.

— Мен Қримга ҳужжат тўғрилаб қўйгандим.

Роҳатнинг ингичка қора қошлари орасида иккита чи- зиқча пайдо бўлди. Қалин, узун киприклари пирпиради. У парткомни худди биринчи марта кўраётгандай, унинг йўғон гавдасига зид бўйнига, кичкина, юмалоқ иягига, сўнг кўзига нохуш назар ташлади.

— Бу масалани ҳал қилиб, кейин борсангиз нечук бўларкин, Соли ака?

— Энди, Роҳатой, чечангиз¹ билан келишиб қўйган- дик-да. Эрталаб жўнамасак бўлмайди.

— Бўлмаса ҳозир раис билан учраша қолайлик. Чун- ки сиз келганингизгача қиш ҳам яқинлашиб, бу иш кейинга сурилиб кетади.

— Майли... Э... афсус... Толиб Эсонович боягина об- комга, фаоллар йиғилишига кетувди-я.

— Фаоллар йиғилишига?!— беихтиёр сўради Роҳат. Унинг овозида ҳайронлик аралаш норозилик бор эди.

— Ҳа,— деб жавоб берди Сирлиев бепарво ва ваз- мин оҳангда.

— Бунга Нуқра хола билан Қумри опани юборсан- гизлар бўларди-ку. Икковиям яхши бригадир эди.

— Энди, Роҳатой, райком инструктори Толиб Эсоно- вичиям «бора қолинг» деганми дейман.

«Қизиқ,— деб ўйлади Роҳат,— қандай йўл билан бўлса ҳам бир тилга тушган одам ўла-ўлгунча мақтов эшитади. Менимча, бу нотўғри. Бир одамни ҳадеб мақ-

---

¹ Чечача — келинойи.

тайверсанг, у худбин бўлиб қолади. Чунки ҳар нарса-нинг ўз меъёри бор. Масалан, шарга тинмай дам бераверсанг, у ёрилади. Менимча, раисам меъёридан ошиқ мақтов эшитаётти. Шунинг учун...»

— Энди, Роҳат, чиқайлик, кеч кириб қолди,— деди партком унинг ўйчан чеҳрасига мулоийм боқиб.

Роҳатнинг хаёли бўлинди ва Сирлиевга ҳеч нарса демай, ташқарига чиқди. Идора орқасидаги қайрағочга боғланган отини ечиб минди-да, уйига йўл олди. Кўнгли ғаш эди. «Ҳамма ўзини ўйлайди,— деди.— Беш-олти кун кечикиб борса, ер ёрилиб, осмон тушиб кетмасди...»

— Роҳат, чойга тушинг...

У раиснинг хотини — Хосият опанинг эркалик аралаш олифтанамо товушини эшитиб, овлоқ қоялардан хаёлга ғарқ кўзини узди ва унга қаради. Хосият опа пакана, семиз, қип-қизил юз, ўйноқи кўз аёл эди. Устидаги намозшом атлас кўйлаги шабадада тўлғанарди. У икки қўлини йўғон белига тираб, «мен раиснинг хотини бўламан!» дегандай мағрурона жилмайиб турарди.

— Раҳмат, опа...— деди Роҳат ва жиловни силтади, от жадал олдинга юрди. Хосият опа бўлса: «Ҳим... шу шаҳар кўрган, қари қизниям эр олармикан?...»— деб ўйлаганча қолаверди.

Рост гапни айтганда, Боғдонда камдан-кам ота-она шаҳарда ўқиб келган қиз уйига совчи юборарди. Баъзи йигитларнинг ўзлари ҳам бундай қизлардан қочишарди. Улар шаҳарда қишлоқликларга хос ифбатларини йўқотиб келармишлар... Хосият опа, «шаҳар кўрган» деб шуни назарда тутди. Аслида бундай гапларни Хосият опага ўхшаш бекорчи хотинлар тўқишган...

Тош йўлда от туёқларининг «тақ-туқ... тақа-туқ...» товуши бир сирли оҳанг кашф этиб борар, буни Роҳат эшитмасди. У яна хаёлга берилиб кетганди:

«Семизлигини қара! Деҳқон аёллар ичида бундоғи йўқ. Болалариям семиз. Деҳқон болаларидан кескин

ажралиб туради. Уйи бўлса колхозда ягона — ҳашаматли. Шундоқ бўлсаям бу уй негадир қишлоқ ҳуснини бузиб турганга ўхшайди. Ҳа, айтгандай, раисни Жиззахда катта ҳовлисиём бор дейишади. Бунинг устига «Волга»-си бор, бир қўтон моли бор. Эй, бўлса-чи?.. Менга нима?.. Тубанлашиб бораётганга ўхшайман, туф!..»

У шунга ўхшаш хаёллар қуршовида тегирмон олдига келди. Бу ерда Турон боғбон турган экан. Роҳат: «Қасалхонадан дарров тузалиб чиқибди-да», деб таажжубланди ва шу билан бирга севинди. Сўнг отдан тез тушиб, ундан ҳол-аҳвол сўради. У «тузукман» деди. Роҳат унинг ёноқлари чиқиб, жағлари пучайган қонсиз юзидан, йирик, ботиқ, қорамтир кўзининг заиф ҳаракатидан, нимжон товушидан ҳали аввалги ҳолатига келмаганини билди.

— Қасалхонадан жавоб беришдими, ака?

— Ҳа...

— Жуда яхши,— Роҳат Турон боғбонга меҳрибонлик билан тикилди. У негадир кўзини олиб қочди. Роҳат бу дамгун кўзларда бир нималар яширинганлигини сизди. Шу туфайли у Турон боғбондан:

— Бу ерда бировни кутаётибсизми?— деб сўради.

— Ҳа...— деди у гуноҳ бир иш қилиб қўйиб, кейин афсусланган кишидай ерга қараб. — Менинг ишимга аралашмай қўяверинг, синглим... Али билан ярашдик...

— Ярашдик?! Ким яраштирди?

— Ҳазимиз... раис... — Турон боғбон қизариб кетди. Бунинг Роҳатга сездирмаслик учун юзини терсга ўгириб йўталди. Йўтали сохталигини билдирмасликка уриниб, тагин ўқтин-ўқтин йўталди.

— Кечирим сўрадимиз?

— Ҳа... — Турон боғбон унга юзланди, баттар қизарди. Лекин ўзини бепарво тутмоқчи бўлиб, оқ яктагининг қўйин чўнтагидан носқовоқ олди ва катта кафтига нос солиб, тилининг тагига ташлади. Бироқ бирдан боши айла-

ниб, ўтириб қолди. Юзидан томчи-томчи тер тошиб чиқди. Ўзига келгач: «Оёғимга ўтугимнинг миҳи кириб кетди», деб баҳона қилди. Бир лаҳзадан сўнг Роҳатни ишонтириш учун: «Вой, яна кирди», деб такрорлади. Бу шундай сохта чиқдики, Роҳатнинг ғазаби келди:

— Миҳни олиб ташлаганингизда бундоқ ҳолга тушиб ўтирмасдингиз!— деди ва отини тегирмон орқасидаги хушбўй ўтлоққа етаклади. Шу пайт у тасодифан бир одамнинг чакалакзорга жадал кириб кетганлигини кўриб қолди. Роҳат уни Али кассир деб ўйлади.

У отини тушовлади. Эгар-жабдуқларни қайрағоч шохига қўйди. Кейин уйига чиқди. Эшик занжирлоғлик эди. Онаси энасиникига кетганди. Роҳатнинг нигоҳи беҳосдан эшик орқасига қистирилган хатга тушди ва бирдан юзи ёришиб кетди. Хат Учқулоч деган кондан, Эргашдан эди. Эргаш геолог эди. Роҳат остонадаёқ хатни очиб, ўқишга тушди:

«Роҳат!

Салом!

Сизни соғиндим!..»

Роҳат бошқа сатрларни ўқий олмади. Ҳаяжонланиб кетди. У ҳаяжонини босиш мақсадида ичкарига, ўз хонасига кирди. Стулга ўтириб, хатни такрор-такрор ўқиди. У бошдан-оёқ ўтли сўзлар билан битилган эди. Роҳат хат таъсирига берилиб, тоғдаги булоқларни бирмунча вақт унутди. Аммо ётиши билан кўзи беркилган булоқлар хаёлини яна забт этди...

...Боғдон тоғининг энг баланд — «Қирққиз» чўққисига тариқдай шуъла қўнди. Роҳат ҳар кунгидай узумчилик бригадаларини айланиш учун қора ёлли отига минди. Эсли от эгасининг «чу» дейишини кутмай, сой ёқалаб юрди ва ярим соат ичида Овлоқбулоққа, Хумор Хушназарова бригадасига етди. Боғдоннинг барча узумзори сингари бу бригаданинг узумзори ҳам чағир тошли қир бағрида мавжланиб ётибди.

Хув ана, бригада аъзолари—қиз-жувонлар бўзранг

туман кўтарилаётган шудрингли токзор оралаб узум узишиб, мажнунтол чивиқларидан тўқилган саватларга солишмоқда. Сават ичидаги тирсиллаган ранг-баранг узумлар қуёшнинг тўнғич нурида хилма-хил товланаяпти. Юқорида, боғ бошида қора, оқ, қизғиш, бинафшаранг... хирмонлар кўзга ойдин ташланиб турибди. Бу ерга, ўнқир-чўнқир сўқмоқдан бошларига узум тўла сават қўйишган қиз-жувонлар тинмай оқиб келишяпти. Уч-тўрт хотин улар олиб келишган узумларни тўрт бурчак, доира шаклларда тозаланган жойларга ёйишмоқда. Бу манзара, этакдаги кўм-кўк сой, қўнғир қирлар, қорамтир тошлар кишига атлас ҳамда камалак ранглирини эслатади.

— Ёш келса ишга,— дейишди қиз-жувонлар чуғурлашиб Роҳатга.

— Тўғри айтасизлар, қизлар,— деди бегубор жилмайиб Роҳат ва улар каби қўлига тоққайчи билан сават олиб, узум узишга тушиб кетди.

— Булоқларни қачон очамиз, қачон тўғон қурамиз, Роҳатой?— деб қолди кутилмаганда Хумор опа қўлидаги саватни асрий ток занги устига ҳорғин қўяркан.

— Бунни қаердан эшитдингиз?—Роҳат унинг қуёшранг юзини яшнатиб турган қора кўзига ҳайратомуз тикилди.

— Одамлардан сир сақлаб бўлармиди? Бунни ҳамма эшитган. Ҳамма хурсанд.

— Шундоқ денг!—Роҳатнинг ёрқин чеҳрасига табассум ёйилди.

— Агар ўша сув келса, тўғон қурсак, узумчилик совхози ташкил қилардик. Узум навини кўпайтирардик. Дунёда икки минг хил узум бор дейишади. Биз эса бор-йўғи ўн етти хил узумни биламиз. Қолаверса, бу тоқларимиз ҳам қариган.

— Сув келиши ўзларингизга боғлиқ. Бунинг учун ҳамма бирлашиб, талай муддат тоққа чиқиши, булоқларни кўзларини очиши, сўнг тўғон қуриши зарур.

— Биз ҳаммавақт тайёрмиз.

Агроном қиз яна уларга бир оз вақт узум узишди. Кейин отга минди-да, нозик қўлини пешонасига соябон қилиб, осмонга қаради. Қуёш тоғдан хийла кўтарилган эди. Аҳён-аҳёндаги оқ аралаш сарғиш булутларни ҳисобга олмаганда, осмон тиниқ эди. Роҳат қиз-жувонлар билан хайрлашиб, ўзга бригадаларга жўнади. Бошқа бригада аъзолари ҳам: «Тоғдаги булоқларни кўзларини қачон очамиз?..» — деб сўрашди Роҳатдан. У бундан бениҳоя шод эди.

Аммо... Аммо томчи заҳар бир қудуқ сувни заҳарлай олганидай, бир гап унинг кўнглини хуфтон қилди-қўйди. У кечқурун деҳқонлар билан даладан қайтаркан, одатдагидай, улардан ер... мол... пул... ҳақида зерикарли, бироқ турмуш учун зарур гаплар эшитиб борарди. Бир пайт улар пулнинг қудрати ва ёвузлиги тўғрисида баҳслашиб қолдилар:

— Нима қиласизлар каллаларингни беҳуда ачитиб?— деди ғазаб билан баланд бўй, қора, қотма юз, йўлбарсникига ўхшаш кўзларидан совуқ ўт чақнаб турган Бўрон исмли боғбон.— Аччиқ ҳақиқатга тан бермай иложимиз йўқ. Пул жуда кучли нарса. Ҳозир кўплар кишини одамийлигига ё ақлига қараб эмас, эси паст бўлсаям, аҳмоқ бўлсаям унинг пулига қараб ҳурмат қилади... Пулга, ҳатто одамни ҳам сотиб олса бўлади. Мана, Турон боғбондай киши пулга сотилгандан кейин, уёғини қўявер!..

Бу гапни эшитиши билан Роҳатнинг мардонавор чеҳрасидан қон қочди. Азалдан хиёл очиқ, қуруқ, чиройли лаблари, ярашиқли, бежирим қўллари, мукамал, нозик бадани асабий титраб кетди. «Қандоқ даҳшат!..— деди у алам билан.— Шундоқ одам пулга сотилган!.. Қандоқ даҳшат!..»

— Бир киши туфайли бундоқ қарорга келиш ярамайди.— Бир оз жимликдан сўнг Бўрон боғбонга босиқлик билан тушунтирди, пишиқ, қотма гавдали, ориқ, узун юзли, мулойим кўзли Даврон деган бригадир.— Дунёда

ҳамма нарсадан ҳам виждон билан ор-номус устун туради. Бўлмаса дунё аллақачон бузилиб кетарди.

— Гапларинг тўғри, Даврон,— деб гапга аралашда Мавлон мироб қорамағиз юзига тортилган мезонни оларкан.— Лекин кўп нарса етишмовчиликдан келиб чиқади. Мана, қара, шу йилнинг ўзида сув етишмаслигидан қанча киши сув талашиб, бир-бирининг ёқасидан олишди...

Роҳат деҳқонларнинг бақриб (тоғлик деҳқонлар азалдан бақриб гаплашадилар) тортишаётган бу мунозараларини деярли эшитмасди. Унинг хаёли Турон боғбоннинг аччиқ қилмиши билан банд эди.

Яна бир тун ўтмишга айланди. Эртасига қуёш тоғдан райхон бўйи кўтарилганда, Роҳат идорага борди. Куни кеча Қримда дам олиб қайтган паст бўй, юмалоқ юзига ўнг ёноғидаги холи зеб бериб турган, йирик кўз, бир ўрим йўғон сочини олдига ташлаб олган котиба жувон унга кўпчилик қабулхона котибларидек совуқ ва бепарво назар ташлади.

— Холбувигул, раис ичкаридами?—деб сўради Роҳат саломлашгач.

Холбуви одатдагидай ҳамма деҳқонларга айтадиган уч сўзини такрорлади:

— Ичкарида, банд, кутинг.

— Қутамиз!— деди Роҳат унга менсимаган оҳангда. Ўзини катта олганларга у ҳам ўзини катта олар эди.

Роҳат темир одамга айланиб бораётган ёш жувон ёнига ўтирди. Холбуви кўзгучасига қараб, лабига қизил, юзига упа суркади ва сўнг тилла тиш тўла оғзини катта очиб, ҳомуза тортиб, эринчоғлик билан машинка чиқиллатишда давом этди. Роҳатнинг кўзи беҳосдан бирдан стол устидаги ҳужжатга тушди: «Боғдон колхозни 197... йилда маъмурий, бинолар ва молхоналарни ремонт қилишга етти ярим минг сўм сарфлади», деб ёзилган бир жумлани ўқишга улгурди. Чунки Холбуви тезда ҳужжатни олиб, машинканинг нариги томонига қўйди. «Бу

йил ҳеч қандай бино ремонт қилинмади-ку. Фақат мол-хонанинг усти сувалди, холос. Буям ҳашар билан...— деди ичида Роҳат.— Бу ҳақда булоқлар масаласи узил-кесил ҳал бўлгандан кейин шуғулланаман».

Шу аснода ичкаридан Али кассир чиқиб қолди. У баланд бўй, семиз, қизил кўзи айёрлик аралаш совуқ боқувчи бир киши эди. Али Роҳатга истар-истамас салом бериб ўтди. Роҳат раис ҳузурига кирди. Раис омборхона мудирини Нишон тулки билан ёйилиб гаплашиб ўтирган экан.

— Келинг...— деди раис ўзи сезмаган ҳолда ўрнидан туриб.

— Келдим, ассалому алайкум.

— Салом,— у семиз қўлини чўзди.

Нишон тулки раисга тақлид қилди: худди раис сингари у ориқ, заҳил, ялтироқ, ним кўк томирлари кўриниб турган бармоқларини ёзиб, Роҳатга узатди.

Раис зимдан Роҳатнинг жиддий қиёфасига кўз югуртирди. Роҳат табиатан кўркам эди. Унинг гап-сўзи, ҳаракати юз-кўзини янаям яшнатиб туриши учун, билимдонлиги ва ростгўйлиги учун, иродасининг мустаҳкамлиги ва ёшлиги учун уни раис ёқтирмай қолганди. Ҳа, у Роҳатда ана шундай фазилатлар борлигига тан берарди ва шу билан бирга тан бергиси келмасди. Лекин юрагининг ноаниқ бурчагидаги номаълум куч тан бердиртирарди. Унинг кўнглида: «Вақти келиб бу қиз ўрнини эгаллайди», деган шубҳа ҳам туғилганди. Тўғрироғи, бу шубҳани Али кассир билан Нишон тулки туғдирган эди. Улар раисга: «Агрономингиз одамларга яхши кўринишга кўп уринётти, афтидан бошқа мақсади борга ўхшайди...»— деб шипшитишганди. Шундан кейин раиснинг ороми бузила бошлаганди.

Роҳат ҳам Толиб Эсоновга бир қараб қўйди. Раиснинг қув кўзлари билан қонсиз лабларида сохта табасум кўпчиб турарди. Роҳат Толиб Эсоновни анча ўрганганди. У негадир бировнинг йиғисидан, ғамидан, туш-

кунлигидан завқланидиган одамга ўхшарди. Роҳат Толиб Эсоновнинг табиатида сохталик, беқарорлик ва ялқовлик борлигини биларди. Бундан ташқари, одамлар билан кайфиятига қараб муомала қиларди. Хотини таъбини тирриқ қилса ҳам далага келгач, аламини деҳқонлардан оларди. Роҳатнинг эшитишига қараганда илгари раис бундай эмас экан. Кейинчалик Нишон тулкига ўшаш одамлар уни мақтаб-мақтаб йўлдан оздиришган.

— Хизмат, ўртоқ Аҳматова,— раис агрономдан кўзини узмай жилмайди.

Роҳат бу жилмайиш тагида: «Яна каллани ачитгани келдингми?» деган сўзлар яширинганлигини англади. Аммо ўзини ҳеч нарса сезмагандай тутди:

— Сув масаласида келдим,— деди хотиржамлик билан.

— Тирамада-я!¹— ажабланди Толиб Эсонов.

— Сув кераксиз пайтида-я?!— қўшимча қилди Нишон тулки.

Роҳат жавоб бериш учун энди оғиз жуфтлаган эди. бирдан раис тилга кирди:

— Эй... ҳа... эшитганман... эшитганман... Наҳотки сиз, тоғдаги булоқлар билан ариқларни тозалаб, Қўҳнамасжид оралигида тўғон қуриб бўлади, деб ўйлайсиз?!

— Уйлаш уёқда турсин, ишонаман, қаттиқ ишонаман!

— Ёшсиз-да, ёшсиз,— деди Толиб Эсонов нима дея жавоб беришини билмай.

— Ёшлигига боради-да, қизгина,— яна орага суқилди Нишон тулки.

Роҳат кўршапалакка қараган кишидай, Нишон тулкига жирканиб қаради. У агрономнинг ўткир нигоҳига дош беролмай, кўзини олиб қочди. Негадир шу лаҳзада

---

¹ Тирама — куз.

Роҳатнинг эсига отасининг тоғда, бўронда қолмасдан уч кун илгари айтган гапи тушди: «Шундоқ қимсалар бор— бошлигининг оёғини ялашга тайёр туришади. Бундайлардан эҳтиёт бўлмоқ зарур. Улар ўз нафслари учун ҳар қандоқ ифлосликлар қилишдан тойишмайди».

— Майли, мен ёшман,— бир оз жимликдан сўнг сўз қотди Роҳат,— аммо бу фикрни одамларам тўғри деб билишяпти-ку.

— Одамлар нималар дейишмайди?

— Рост айтасиз, раис бобо,— кулди Нишон тулки.

Роҳат унга ғазаб билан тикилди. Буни раис ҳам сезд ва шу туфайли Нишон тулкига: «Ташқарига чиқиб туринг, кейинроқ кирарсиз», деди.

— Одамлар ҳақида ундоқ деманг, Толиб ака,— дедди Роҳат Нишон тулкининг қораси ўчгач,— ҳамма иш одамлар билан.

— Тўғри... Бироқ бошлиқларсиз улар ҳеч иш қилишолмайди.

— Бошлиқлар янглишса ҳамми?

— Гап шу ерда қолсин-у, янглишса ҳам. Ҳамма ишни бошлиқлар ҳал қилади.

Роҳатнинг қони қайнаб кетди. «Ёлғон!» деб бақриб юбораёзди. Лекин, бир мажлисда район партия комитетининг биринчи секретари Абдулла Қаршибоевнинг: «Баҳсда қизишиш — заифлик аломати, енгилиш белгиси, баҳсда ақл билан идрокка таянмоқ лозим»,— деган сўзлари ёдига келиб, тилини тишлади.

— Нотўғри,— деди Роҳат қатъий ва кескин оҳангда...— Келинг, яхшиси, мавзудан узоқлашмайлик, сув масаласини ҳал қилайлик.

Агрономга ўз фикрини ўтказолмаганлиги Толиб Эсоновга хотини хиёнат қилган эркакдай алам қилди. Шу сабабли:

— Амалга ошмайдиган гапни қўйинг!— деди зарда билан.

— Нимага?

— Сиз айтгандай, булоқлар кўмилиб қолса, сувлар қаёққа кетади, бошқа ерлардан тешиб чиқмайдими?

— Тешиб чиқмаслиги мумкин.

— Нега?

— Ер ости сувларига кўшилиб кетади.

— Ер ости сувларига?!

— Ҳа... ёруғликка чиқадиган йўли бузилгандан кейин, сув қуйига кетади.

— Қандайига?

— Ғовак, ёриқ, бўш ерлардан сизиб ўтиб, пастга тушади. Ўзбекистон ери остида бир Сирдарё сувига тенг келадиган сув оқиб ётипти. Ҳозир айрим хўжаликлар булардан артезиан қудуқлар қазиб, фойдаланишяпти.

— Буни сиз қаердан биласиз?

— Институтда ўқиганмиз. Қолаверса, менда «Ер ости сувлари» деган китоб ҳам бор.

Толиб Эсонов қишлоқ хўжалик техникумини тугатган эди, холос. Бунинг устига ер ости сувлари ҳақида бирор асар ўқимаганди. Шунинг учун унинг бу соҳада тортишишга юраги бетламади. Фақат анча сукутдан кейин:

— Ҳим,— деди,— ўша булоқлардаги сувлар ўз-ўзидан қуриб қолган бўлса нима дейсиз?

Роҳат унга Худойберди ака ёрдамида инкита булоқнинг кўзини очганлигини, бешта шаршара суви бекорга нобуд бўлаётганини айтди.

Раисни хаёл босди: «Булоқ билан ариқларни тозалашга, тўғон қуришга кўп вақт керак. Унгача раисликда тураманми, йўқми, худо билади. Яна бу ташаббусни агроном кўтариб чиққан. Эл олдида унинг обрўси ошади. Қолаверса, чорвага эътибор сусаяди. Бу — план бажарилишига хавф туғдиради. Пляй бажарилмагач, оқиба-ти нима бўлиши аниқ...»

— Булоқларни тозалашга, тўғон қуришга кўп куч, узоқ йил керак, — деди раис атайлаб Роҳатга қарамасдан шифтга тикилиб. — Шундоқ экан, ҳозирча биздан

талаб қилинган топшириқларни бажариб турайлик. Чорвага эътиборни кучайтирайлик. Қиш қаттиқ келади деган гаплар бор. Қишлоғга зўр бериб тайёрланмасак бўлмайди. Бунда сиз ёрдам беринг. Асосий тармоқ. Бутун ризқ-рўзимиз шундан.

Роҳат жанубга қараган деразадан аниқ кўриниб турган юксак қояларга тикилиб, ўйлаиб қолди: «Раисни бош камчилиги шунда. «Асосий тармоқ» деб бутун кучни чорвага — планга қаратади-да, бошқа ҳамма нарсага бефарқ қарайди. Раҳбар бўлгандан кейин ҳамма тармоқларга, ҳамма соҳаларга бир кўз билан қарамайдами?! Узумчиликниям етакчи тармоққа айлантириш мумкин. Фақат сув керак, сув!»

— Биладан, Толиб ака,— деди Роҳат қоялардан кўзини узиб, — қўлимдан келганича ёрдам бераман. Аммо боғдорчиликниям эътибордан четда қолдирмасак дейман-да. Ўзингизам биларсиз, бир кезларини Боғдон узуми билан майизи дунёга машҳур бўлган. Энди, сувсизлик туфайли боғларимиз ўз фойзини, баракасини, сифатини йўқотиб қўяпти. Шунини олдин олсак яхши бўларди. Бунга фақат сув туфайли эришамиз. Сув келса, алоҳида узумчилик совхозини ташкил қилсак ҳам бўлади. Сиз ўйлагандай, чашмаларни тозалашга, тўғон қуришга узоқ йил керак эмас. Менинг фикримча, тоғдаги булоқ сувларини баҳоргача олиб келсак бўлади. Тўғонни эса бир йил ичида битирамиз. Бу — чорвага ям фойдали бўлади. Ҳозиргидай ем-хашакка зорикмаймиз. Хуллас, сув келса, жуда савобли иш бўлади.

Раисни яна ўй исканжага олди. «Агар Роҳатнинг бу фикри амалга олса, ўрнимга...» Толиб Эсонов гапининг охирини айтишга ўзидан ҳам қўрқди. У бир дақиқалик оғир сукунатдан сўнг секин ва кескин:

— Энди болаларча хомхаёл қилишни ташланг!— деди.— Давлат тоғдаги булоқлар учун бир тийинам ажратмаган.

— Райкомга борсак, айтсак-чи?..

Раис бу гапни, мендан арз қилиб боради, деган маънода тушунди.

— Биласизми, — деди аламидан лаби қалтираб, — ҳар бир раис райкомнинг яқин одами бўлади. Буни унутманг!

— Мени бошқача тушундингиз.

Толиб Эсоновнинг энсаси қотди: «Бу ўзбошимчани ишдан бўшатиб тинчимасам, бошим ғавғодан чиқмайдиганга ўхшайди. Ундоқ десам, ҳозирги пайтда, айниқса Роҳатдек маҳмадонани ишдан бўшатишнинг ўзи бўлмайди. Нима қилсам экан? Холбувини ишга солайми? Бундоқ ишни Холбуви қотиради-да. Агрономни эри билан тутиб олган киши бўлиб, дод солади, вассалом. Одамлар йиғилишади. Ана шармандалик! Йўқ, қайтага ўзим ёмон отлиқ бўлиб қоламан. Кўпчилик унинг тарафини олади-да. Мен билан-ку келишмаслигини ҳамма билади. Энди, одамларам анойи эмас. «Буни раис уюштирган», дейишади. Бу йўлам эскириб қолипти. Ўзи бошда бу касофатни бекор ишга олган эканман. Аҳмоқман-да, аҳмоқман. Унда бундоқлигини билмагандим-да. «Қиз бола, айтганимдан чиқмайди», деб ўйлагандим. Мана оқибат! Аттанг, аттанг! Энди нима қилсам экан? Ҳа, энг яхшиси, уни райком секретарига мақтаб-мақтаб, бошқа ташкилотга ишга ўтказиб юбораман. Шунда сиз ҳам, кабоб ҳам куймайди. Қайтага агроном мендан хурсанд бўлади. Одамлар ҳам: «Раис қойил одам-да, ўз душманигаёям ёмонликни раво кўрмайди», дейишади. Унгача бу тирмизак билан бошқача муомала қилишга тўғри келади...»

— Сув масаласини бу йилча қўя турсак, — деди у юмшоқ оҳангда, — бу ҳақда келаси йил гаплашамиз. Ҳозир эса қишлоғга тайёргарлик кўрайлик. Қиш қаттиқ келади. Чорва хатарда қолмасин. Энди, ҳар ҳолда сиз ҳам колхоз раҳбарларидан бири ҳисобланасиз, коммунистсиз, шунинг учун: «Бу иш менга қарашли эмас» деган хаёлга бормассиз. Эртадан чўлга — Абдуллахон

бандига боринг¹. У ерда бир неча ғарам хашакларимиз бор. Ушаларни қишки қўтонларга ташишни ташкил қилинг.

Роҳат: «Мени раис атайлаб сув масаласидан чалғитаётибди», деб ўйлади. Бироқ индамади. У энди раис билан гаплашиш ортиқчалигини аниқ ҳис этди. Шунданми, унинг қалдирғоч қанотларини эслатувчи қошлари чимирилди, бежирим лаблари маҳкам қисилди. Нафис юз-кўзларига ғазаб аралаш ғам ёйилди. Ҳозир ўзини энг мусаффо бахтидан айрилган кишидек ҳис этди. У раисга лом-мим демай, оҳиста ўрнидан турди ва ташқарига юрди.

Ҳаётга лиммо-лим ёруғлик Роҳатни ўз қучоғига олди. Унга ҳозир ер юзидаги бутун нарса қайғу билан нафас олаётганга ўхшаб туюлди. «Раис колхозни шахсий мулки қилиб олган. Ундан ўзи, оиласи учун кўнгли тусаганича фойдаланади. Бу дунёда ўзи шундоқлар яхши яшар экан-да!..» деб ўйлади у ва бирдан ўзидан жирканиб кетди. «Нега бировни орқасидан иғво қилаяпман? Шу гапни боя ўзига айтганимда бўларди-ку. Қўрқдим шекилли. Бундоқда у билан қандоқ ишлайман! Ҳақиқатга қўрқмайдиган одам эришади!..»

У идорадан оғир, тигли хаёл қуршовида анча узоқлашди. Шундагина бехосдан оти эсига тушди. Роҳат аста изига қайтди. Оғил олдига, ёғоч қоziққа боғлаб қўйган отини ечиб минди ва далага жўнади. Яна хаёл уни ўз исканжасига олди: «Ишимда янгилик бўлмапти. Ҳар куни бир хил ишни қиламан. Бамисоли соат кафгирининг ўзиман... Агар сув масаласини ҳал этганимизда, янги боғлар бунёд этардик...»

Кунлар мезонлардай имиллаб ўтаверди. Боғдонда майизлар йиғилди. Куз оёқлади. Раиснинг рад жавоби Улуғ момонинг қулоғига ҳам етди. У ўша куни кечқу-

---

¹ Абдуллахон у ерда сув омбори қурдирган. Урни ҳозир ҳам бор. Бу ном ўшандан қолган.

рун Роҳатларникига борди. Саодат хола зерикиб ўтирганди. Улуғ момони кўриб севиниб кетди. Икковлон қучоқлашиб кўришишди. Қош қорайганда Роҳат ҳам чўлдан келди. Улуғ момо унинг кеч куз гулидай сўлинқираган ўйчан чехрасига кампирларга хос синчковлик билан сездирмай тикилди. Лекин меҳри иймади. У қайтага: «Айрим ёшлар эркароқ бўлиб ўсишаётти-да, — деди ичидан, — булар кўп нарсаларни бирдан дўндириб қилишмоқчи бўлишади-ю, қаттиқроқ қийинчиликларга дуч келишса, довдираб қолишади, «турмуш ўзи шундоқ экан-да», деб ўйлашади. Оқибатда кундалик тирикчиликка ўралаша боришганини ўзлари ҳам сезмай қолишади. Бундоқда одам тез сўлади. Бир нимага интилмаган киши орқага кетаверади-да».

Учовлон анча пайтгача жим ўтиришди. Ниҳоят Улуғ момо гап бошлади:

— Хўш... шундоқ қилиб, раис рухсат бермади дегин.

Роҳат гап нима ҳақдалигини дарҳол тушунди. У бу тўғрида ҳеч кимга айтмаганди. Умуман, бировнинг гапини бировга айтиш унинг табиатига ёт эди.

— Буни сизга ким айтди, эна? — деди у.

— Деволни қулоғи, гапни оёғи бор. Буни ўзингни авзўйингам айтиб турибди.

Ўртага сукунат пардаси ёйилди. Бир дақиқадан сўнг бу пардани Улуғ момонинг ўзи кўтарди.

— Хўш, энди сув масаласи қандоқ бўлади?

— Билмасам.

— Нега билмайсан? — Улуғ момонинг жаҳли чиқди. — Бошни худо нимага берган?.. Колхозга агроном бўлганингдан кейин бирон чора топ-да. *

Роҳатнинг ҳам аччиғи келди. Аччиғи келганда унинг юз-кўзи, лаби қиличдай, кескин тус оларди. Бу Роҳатга гўзаллик билан бирга улуғворлик бағишларди. Шунингдек, унинг аччиғи келганда, мияси ҳам тиниқлашарди. У энасига:

— Бир менга зарурми сув? — деди.

Қиличга қилич бас келади. Буни Улуғ момо яхши билади. Шу сабабли у Роҳатга кескин ва ўринли жавоб берди:

— Сенгайм, одамларгайм, колхозгайм зарур сув.

Бу гап Роҳатни ўйга толдирди. У ўйлай-ўйлай охири энасининг ҳақ эканлигига юрагидан ишонди. Аммо: «Сиз ҳақсиз, эна», деб айтмади негадир бунга гурури йўл қўймади. Роҳатнинг ана шундай камчилиги ҳам бор эди, бу тоғликларга хос асов ўжарлигининг сўнгсизлигидан эди.

— Жой сол, Роҳат, — деди узоқ жимликдан сўнг Саодат хола, — ухлаймиз...

Тун тутундай тарқалди. Олис юлдузлар кўм-кўк ҳавога сингиб кетди. Роҳат нонушта ҳам қилмасдан ишга отланди. Уни Улуғ момо тўхтатди.

— Биласанми, қизим, бошимга бир фикр келганди. Тоғдаги сувни ҳашар йўли билан олиб келса бўлади. Тўғонниям шу йўл билан қурса бўлади. Техникаям қараб турмас.

Уч кун бурун Роҳатнинг ҳам хаёлига шундай фикр келган, аммо бунинг амалга ошишига иккиланган, шу туфайли бу ҳақда бирор кишига оғиз очмаганди. Мана, бугун кўпни кўрган энаси шундай фикрни айтди. Демак, шундай қилса бўлар экан-да. Ожиз одамнинг кўзи бехосдан очилиб кетганда қанчалик севинса, Роҳат ҳозир шунчалик севинди. У оддан сакраб тушди. Энасининг кечаги аччиқ гапларини ҳам унутиб, уни қучоқлаб, ўпиб-ўпиб олди. Сўнг:

— Жуда яхши фикр бу, эна! — деди. — Фақат бунга одамлар кўнишармикан?

— Кўнишади. Ҳаммага сув керак.

Роҳат бир дунё қувонч билан беғубор куз ҳидига тўлган сокин далалар сари йўл олди. Лекин унинг митти юрагини жўклам шуъласи ёритиб борар, у бу шуълани бошқалар қалбида ҳам ёқиш учун ошиқар, оқ отни йўрт-

тириб ошиқар эди. Олисларда, алвон чўққилар ортида доларанг қуёш секин-секин бош кўтарарди...

Бир неча кун ўтди. Роҳат туман кўтарилаётган «Оҳу» дарада уч киши билан бир булоқнинг кўзини очаётган эди. Кимдир:

— Ҳорманглар! — деб қолди.

Роҳат ва унинг ҳамроҳлари бошларини оҳиста кўтаришди. Ун беш қадамча юксакликда — кўкимтир қоя устида раис билан район ижроия комитети раиси Худоёр Нурмуродов турарди. Роҳат уларнинг юз-кўзларида ажабланиш белгиларини кўриб, йилқилардан хабар олгани келганларини билди.

— Саломат бўлинглар! — деди тўртови ҳам бирдан.

Икковлон чашма қошига энишди. Худоёр Нурмуродов раисга нисбатан ориқ, тик қад, кенг пешона, эллик ёшлардаги бир киши эди. Унинг ним кўк кўзида, оқиш, тиниқ юзида зийраклик, меҳрибонлик аломатлари аниқ ифодаланиб турардики, бу ҳар қандай одамда унга нисбатан беихтиёр ҳурмат уйғотарди. У булоқнинг кўзини очаётганлар билан бирпас суҳбатлашгач, гап нимадалигини англади ва:

— Роҳатой, синглим, бу ташаббусни ким кўтариб чиқди? — деб сўради.

— Ҳаммамиз, — деди Роҳат.

Раис: «Ўббо палакат, мени айтиб қўймаса эди!..» деб ўйлади ва бундан қўрқиб кетиб, Роҳатга «мени шарманда қилма» деган маънода илтижоли боқди. Роҳатнинг юзида эса: «Қўрқманг, мен сиз ўйлаган одам эмасман», деган ифода балқиб турарди.

Ҳадемай оқимтир туман мағрибга чекина бошлади. Кеч куз қуёши сарғиш булутларни ситиб ўтиб, тиниқ нурларини «Оҳу» дара устига ёғдирди...

Уйимиз қишлоқдан бир чақирим юқорига, сийрак дўланалар билан қопланган тепа устига жойлашганди. Унинг атрофи қояли тоғлар билан ўралган бўлиб, этагидан Нукрасой оқарди. Сойнинг бир ирмоғида пастак томли сув тегирмон ишлаб ётарди. Тегирмондан нари чакалақзор эди. Мен ҳар куни дарсдан кейин Оқтой билан чакалақзордан унча олис бўлмаган Отучган тоғида кўй-эчкиларни боқардим.

Оқтой эсли ит эди. У қозон-товоққа яқинлашмас, бекордан-бекорга ҳурмас, узоқлашган подани қайтариб келар ва уларни томорқага тушишга қўймасди. Оқтой арслонча келарди. Унинг боши худди арслоннинг бошига ўхшар — катта эди. Қулоқлари, думи ярмидан қирқилган бўлиб, бу ўзига ярашарди. Бундан беш-олти йил бурун у арслондек кучли эди, подага ҳужум қилган бўриларнинг кўпларини қийратганди...

Ҳатто бир ғира-шира тонгда мен уни иккита бўри билан олишганини ўз кўзим билан кўрганман. Ушанда ерда тизза баравар қор бамисоли тошдай қотиб ётарди Шамол кучсиз бўлса ҳам, совуқ қаттиқ эди. Қутилмаганда опам (онам) устимдаги кўрпани сидириб олиб, ўйротди:

— Тур, болам, тезроқ тур. Оқтойга бир бало бўлди. Жағи тинмаяпти.

— Озгина ухлай, опа... — тонгда, айниқса бундай эрта ва совуқ тонгда ўз хоҳишим билан турганимни ҳеч эслолмайман. Қайтадан кўрпага ўраниб олдим. Опамнинг жаҳли чиқди.

— Турсангчи ахир! Кўрани бўри босган. Оқтой бекорга ҳурмайди.

Мен истар-истамас ўрнимдан турдим. Кийиндим. Уйда иккита синглим бўлиб, мен тўнғич фарзанд эдим. Отам довонда қорбўронда қолиб ҳалок бўлганди. Шунинг

учун опам мени эркак одам ҳисоблаб, баъзи мушкул иш-га ёрдамга чақирарди...

Опам қўлига паншаха, мен ойболта олиб, молхона томон югурдик. Шунда Оқтойнинг бўрилар билан олишаётганига кўзимиз тушди. Оқтой икки бўри ўртасида қолганди. Улар бир-бирига ўхшаш кулранг ва йирик-йирик эди. Иккови ҳам ўлгудай оч бўлса керак, қоринлари қапишиб кетганди. Оқтой бир бўрини қувиб, энди унга етай деганда, иккинчи бўри унинг орқасидан ташланар, сўнг ит уни қувишга мажбур бўларди. Қўрада эса қўй-эчкилар дўпирлашиб, маърашарди. Биз ҳайҳайлаб бўриларга ташландик. Улар қоча бошлади. Оқтой бўрининг орқа томонидан сира ҳужум қилмас, балки у билан юзма-юз олишишга одатланганди. Ҳозир ҳам шундай қилди. Жинсидан орқароқда қочиб бораётган бўрини бирпасда қувиб ўтди ва бир сапчиб, унинг бўғзидан тишлади. Бўри итнинг остига типирчилаб тушди. Олдиндаги бўри эса шарт бурилиб, тишларини шақиллатиб, Оқтойга ташланмоқчи бўлди. Лекин у опам билан мenden қўриқиб, бу ниятидан қайтди, олдинга лўкиллаб чопиб кетди. Оқтойнинг бошини уриб ёрсанг ҳам у тишлаган жойини қўйиб юбормасди. Оч бўри итнинг найзадек ўткир тишларига дош беролмай, чўзилиб қолди. Оппоқ қоя иссиқ қонга қоришди. Шундагина Оқтой уни ўз ҳолига ташлаб, уйимиздан икки юз қадамча орқадаги чуқур жар лабида чопиб бораётган бўрини қувиб кетди...

Ит оз вақт ичида бўрининг олдида кесиб чиқди. Оқтой бу гал ҳам бўрининг бўғзидан тишламоқчи бўлди. Бўри чап бериб, унинг орқа оёғига ёпишди. Ит ўзидан ажратиш учун уни чуқур жарга судраб тушиб кетди. Биз жар лабига югуриб келганда, Оқтой оч бўрининг бўғзидан маҳкам тишлаб олиб, босиб ётарди...

Ҳали айтганимдай, бу ҳодисага анча вақт бўлди. Энди Оқтой қариб қолганди. Мен ҳам энди ўнинчи синфда ўқирдим. Йиллар ўтавераркан...

Қиш кунларининг бирида, қуёш юксак тоғлар бошига

кўнганда, тепадан Оқтой билан мен Нуқрасойга қараб тургандик, тегирмондан уч киши чиқиб, танаси эпри-бугри тут тагига келиб тўхташди. Бири менинг амаким — Маматчўлоқ, иккинчиси Ҳазрат даллол, учинчиси — шаҳарча кийинган нотаниш киши эди. У бўрига ўхшаш сурранг ёш итни етаклаб олганди. Бу менга ғалати туюлди. Чунки у устига кўнғир жун пальто, қизғиш шарф, бошига қундуз телпак, оёғига қимматбаҳо чарм ботинка кийиб олганди. Нотаниш кишининг ёши ҳам бир жойга бориб қолганди. Мен қишлоғимизда бундай башанг кийинган, ёши ўтинқираган одамнинг ит етаклаб юрганини ҳеч эс-лолмайман. Энди, овчилар бошқа гап...

Ит Оқтойни кўриши билан юлқиниб, ириллай бошлади. Оқтой умрида ўзига бундай беодоблик қилган итни кўрмаганди, унинг ғазаби қелди, қулоқлари диккайди, жунлари ҳурпайди ва юқори лабини жийириб, даҳшатли ириллади. Шунда оловранг кўзлари билан чирик тишлари шафақ ёғдусида совуқ ялтираб кетди. Мен уни қўлдан чиқариб юбормаслик учун бўйнига маҳкам ёпишиб олдим.

— Мақтаган итингиз шуми? — деб сўради нотаниш киши хотиржамлик билан.

— Шу! — деди амаким илжайиб.

Нотаниш киши индамади. Лекин унинг ялпоқ юзи, тилла тишли катта оғзи ва сарғиш кўзларида алланимдан мамнун бўлганлиги сезилиб турарди.

Ҳазрат даллол билан нотаниш киши қишлоққа кетишди. Амаким мени имлаб чақирди. Бордим.

— Сурранг ит қандоқ, Мамадалибой? — деб сўради у.

— Ёш, бақувват, — дедим.

— Унинг оти Сиртлон экан. Эгасининг айтишича, у бўри билан итдан пайдо бўлган. Ҳар қалай боши бўрининг бошига ўхшайди.

— Ҳа, ўхшайди.

— Итвоз уни ўзидан ҳам яхши кўраркан. Ўзи айти.

Доим унга ҳўкиз ва хўрознинг қонини ичираркан, қўй гўшти бераркан. Мен унинг бу гапига ишонмадим. Ахир бунга оз пул кетади деб ўйлайсанми?

Мен индамадим. Амаким:

— Сиртлонни қандоқ боқсаям, бари бир Оқтой ундан зўр! — деди елкамга ун юқи қўлини қўйиб, — чунки Оқтой меҳнаткаш. Сиртлон бўлса эрка бир ит. Эртага қишлоқда Оқтой билан Сиртлонни уриштирамиз. Мен итбоз билан уч юз сўмга гаров ўйнадим.

— Бекор қилибсиз, амаки, — дедим алам билан, — Оқтой қариб қолган, аввалгидай кучи йўқ, енгиледи.

— Қўйсанг-чи! — деди амаким мени жеркиб. — Оқтой қанча бўриларни қийратган. Энди келиб-келиб шу итдан енгиладими.

— Енгиледи, амаки. Шаҳарлик ит ёш. Узиям эшакча келади. Бунинг устига у қўп итлар билан олишавериб, чиниқиб кетган.

— Сен тирмизак нимани билардинг.

У умр бўйи тегирмонда ишлаб келаётганидан итлар тўғрисида дурустроқ бир тушунчага эгамасди. Шунинг учун у Оқтойни дунёда энг зўр ит деб биларди. Унинг бу фикрини қишлоқ одамлари ҳам қувватлардилар. Чунки, Оқтойдан қишлоқ итлари қўрқишар, уни кўришлари билан думларини қисшиб, акиллай-акиллай қочиб қолишарди.

Шундай бўлса ҳам ҳозир амаким менинг гапимдан чўчинқиради, унинг ун босган юмалоқ, серажин юзига ташвиш белгилари ёйилди. Бола-чақасининг ризқини қийиб, уч юз сўм ютқазини ҳазил гапми! Бироқ у Ҳазрат даллол билан итбозга сўз бериб қўйганди. Лафздан қайтиш тоғлик учун ўлим билан баравар эди. Амаким урушда мажақланган ўнг қўлини менга силтаб:

— Ҳе, қиззиғар, она сути оғзидан кетмаган гўдак!... — дея оқсоқлана-оқсоқлана тегирмонга кириб кетди...

Офтоб ёйилганда Кўкдара қишлоғи ёнбошидаги, тўғ-

рироғи, қор босган қора қоялар этагидаги кенг яланглик-ка анча одам йиғилди.

Ҳазрат даллол қариб қолганига қарамай, югуриб ўртага чиқди. У новча, кўзлари айёрона боқувчи, бақувват ва абжир чол эди. Унинг боши сапчага ўхшаш ҳамда сапчадай кичкина, кўзлари ҳам кичкина эди. Бу — унинг қорин қўйган йўғон гавдасига ярашмас, шунданми, уни кўпчилик «Илонбош» деб ҳам атарди. Боши дам у ёнига, дам бу ёнига чайқалиб ҳам турарди. У ҳамиша қўнғир чакмон кийиб, кир босган дўпписи устидан кўкиш қийиқча боғлаб юрарди. Ҳазрат даллол итбоз билан амакимга итларни олиб келишни буюрди. Итбоз Сиртлонни, амаким Оқтойни ётаклаб ўртага чиқишди. Ҳар иккови ҳам пальто ва чопонларининг этаклари билан итларнинг юз-кўзларини бекитиб олишганди. Ҳазрат даллол:

— Итларни бўшатишлар! — деб қичқирди.

Итлар бир вақтда бўшатилди. Улар бир-бирларига яқин келиб, қўрқинчли ириллай бошлашди.

Одамлар:

— Ол киш-киш!!!

— Ол киш-киш!!! — деб бақиршиб, итларни тезладилар.

Итларнинг кўзлари ғазаб ва қонга тўлди. Иккови ҳам ёвуз ириллаб, бир-бирига шиддат билан ташланди. Улар шундай ваҳшиёна сапчишиб, хириллашиб олишардики, оёқларидан учаётган қуруқ қор худди бўрон бўлаётгандай тўзгирди. Оқтой Сиртлоннинг бўғзидан, Сиртлон эса унинг гарданидан олиш учун жон-жаҳдлари билан курашардилар. Оқтой аллақандай сурранг ит билан шундай пачакилашиб ўтирганидан ниҳоятда қаҳри келди, бирдан Сиртлоннинг бўғзидан олиб, таппа босди. Одамлар осмонни бошларига кўтариб қичқирдилар:

— Оқтой зўр!..

— Оқтойга тенг келадиган ит йўқ!..

— Оқтой, бос!..

Амаким менга кўз остидан мағрур қараб қўйди. Мен

ундан кўзимни олиб қочдим. Шу пайт сурранг ит бир силтаниб Оқтойнинг тагидан чиқиб олди. Чунки Оқтойнинг тиши ўтмас, чириб қолганди. Илгари у тишлаган жойини узиб олмагунча қўйиб юбормасди. Энди!.. Эҳ ваҳший қарилик!..

Сездирмай амакимга қарадим. Унинг рангида ранг қолмади. Чуқур кўзлари яна ҳам чуқурроқ ботиб кетди. Шу топда амакимнинг устидаги эски қора чопони, бошидаги латта телпаги уни менга аввалгидан ҳам ночор қилиб кўрсатиб юборди.

Сурранг билан Оқтой яна олиша кетди. Улар бир-бирини гажиб, еб қўйгудай олишар эди. Натижада ҳариккови ҳам қонга беланди. Оқтой сезиларли чарчади. Сиртлон эса кучини деярли сақлаган ҳолда ва тобора қутуриб ҳужум қиларди. Ниҳоят у муддаосига етди: баландга бир сапчиб, Оқтойнинг нақ гарданидан тишлашга улгурди. Оқтой тажрибали эди. У бўрилар билан кўп олишгани учун бундай пайтда нима қилишни биларди. Оқтой ўша заҳоти зарб билан ўзини олдинга отди. Шунда у Сиртлоннинг ёвуз тишидан бўшашга бўшади-ю, аммо учтўрт қадамга бориб, ағанаб тушди. Илгарилари бундай пайтда у бирор жойи узилиб кетса ҳам йиқилмас эди. Энди!..

Сиртлон ҳам мард ит экан. Оқтой йиқилиб қолганда, уни орқасидан бориб босмади: тургунча кутди. Оқтой отилиб оёққа турди. Тагин бир-бирига сапчишиб олиша кетди. Бу гал кураш узоққа чўзилмади. Сиртлон Оқтойнинг гарданидан маҳкам тишлаб олди. Энди бечора Оқтойнинг бояги тажрибаси иш бермади. У кучдан қолган эди. Тезда сурранг уни босиб олди ва хириллаб, Оқтойни этсуякларини киртиллатиб гажий бошлади. Оқтой типирчилар, бироқ туришга қурби етмасди. Одамлар қичқирардилар:

- Сурранг зўр экан!..
- Шундай итинг бўлса!..
- Сурранг, бос!..

Одамлар ақлли Оқтойимни кўйиб, зўравон итни мақтаётгани менга алам қилди. Хўрлигим келиб, йиғлаб юбордим. Сўнг бор кучим билан Оқтойни қутқаришга югурдим. Мени Ҳазрат даллол тутиб олиб:

— Аҳмоқ, бетамиз!.. — дея юзимга кетма-кет тарсаки тортди. Бошим айлашиб, ўтириб қолдим...

Оқтой енгилди. Умрида биринчи марта енгилди у. Оқтой бошини эгган бўйи, ҳеч ёққа қарамасдан, қип-қизил қонга беланган, бели майишган ва қийшайган ҳолда зўр-базўр судралиб уйимиз томон ўрлаб кетди. Энди қишлоқ итлари ҳам қўрқмасдан ер титиб унга ириллашар, аммо мен бор учун улар Оқтойга ташланишга ботинишмас эди.

Оқтойни қишлоқнинг жанубидаги қабристондан ўтказиб кўйиб, ўзим мактабга бордим. Дарслар тугагач, уйга чолдим. Келсам, Оқтой йўқ.

«Оқтой!.. Оқтой!..» — дея қичқириб, зир югуриб уни ахтардим. Тополмадим. «Оқтойгинам!.. Бечора Оқтойгинам! Қаерларга кетдинг!..» — дея йиғладим.

Бир неча кундан кейин Бўрон деган йилқибоқар Оқтойнинг ўлиги Тешиктош дарада эканлигини айтди. Мен бу гапни эшитган заҳотим қадимда қишлоқ бўлган, одамлар водийга силжишгани учун эндиликда харобазорга айланган вайроналар тепасидаги Тешиктош дарага бордим. Оқтой ўзини қоя учидан шу дарага ташлабди. Мен: «Тавба! Итда ҳам шунча ор-номус бўладими?!» — деб ўйладим. Сўнг Оқтойни яралгандан бери тинимсиз увлаётган дарадан олиб чиқиб, жўммоқчи бўлдим. Бироқ кўп уриниб, у ерга тушолмадим. Дара жуда чуқур ва қўрқинчли эди. Кейин ўйладим: «Оқтойнинг ўлиги зим-зиё ер тагида эмас, ёруғликда, шамол билан бўронлар бетиним ўкириб ётган дарада бўлгани яхши...»

Ахир, Оқтой тириклигида бўронли ҳаётни ёқтирарди-да...

Азалий йўлидан ҳеч қандай куч қайтара олмайдиған куёш мағрибга юмалаганда, Очил билан Гули Лангар тоғидаги «Майдонтол» дара бошига етишди. Икки ёш қоронғи дарага шовқин-сурон солиб кириб келаётган сой бўйида бир оз дам олишгач, қияликдан бир қучоқдан ровоч теришди ва рўпараларидаги «Зумрадқоя»га чиқишди.

— Қоя қорамтир рангда. Номи ўзига мос эмас. Нега бундай? — Қиз сеҳрли кўзини ёқимли жавдиратиб, бошини гоҳ олдинга, гоҳ орқага, гоҳ ёнига билинар-билинмас ташлаб, кичкина оғзини сал очиб, текис, оппоқ тишларини хиёл кўрсатиб, секин, тиниқ гапирди. Унинг овозида гўзал бир мусиқа мавжуд эди. Гулини биринчи кўрган одам: «Бу қизнинг қилиқлари ясамадай туюлсаям, ўзига ярашаркан; у ойна олдида узоқ-узоқ ўтириб, ҳаракат билан гапиришни кўп машқ қилган», деб ўйлаши мумкин. Йўқ, ундай эмас. Гули табиатан шундай хусусиятга эга. Энг сулув қизларнинг ҳам ёқимсиз томони бўлганидай, Гулининг ҳам камчилиги бор. У хийла эрка ўсган. Шунингдек, уни кўпчилик гўзал қизлар сингари ўз ҳуснидан гурурланмайди деб ҳам бўлмасди. Бироқ ҳаётнинг узлуксиз зарбалари Гулининг бу нуқсонларини емириб, яхши томонга ўзгартириб бормоқда. Одатда бундай одам тез қуйилиши, жамиятда тузук мавқега эга бўлиши мумкин, лекин ҳеч қачон шов-шувга сабаб бўладиган иш қилолмайди... Бунга унинг ўзи ҳам қизиқмасди. У яхшигина адабиёт ўқитувчиси бўлишни ва ўзига бир умрлик вафодор дўст топишни, ҳеч нарсадан кам-қўстсиз яшашни истарди. Аммо унинг кўнглида катта раҳбар бўлиш нияти ҳам йўқ эмасди...

Очил Гулининг саволига одатдагидай эҳтиросга тўлган шошқалоқлик билан эмас, балки оҳиста жавоб берди:

— Бу ривоятни уч кун аввал чойхонада, лангарлик

кексалардан эшитувдим. Қадим замонда бир бойнинг Зумрад деган қизи бор экан. Отаси уни севганига бермагани учун қиз ўзини шу қоядан ташлабди. Ушандан бери у «Зумрадқоя» деб аталаркан.

— Бечора қиз!.. — Гули тез хомуш бўлиб, тез овунарди. У оғир тин олди ва тош қиррасидан маҳкам ушлаб, Зумрад учган ёққа, оқ булут босиб келаётган зим-зиё дарага қўрқа-писа қаради. Унинг қирқилган тимқора сочи ёйилиб кетди. У сочини тузатиб, тигиз ва узун киприкларини маъюс пирпиратиб, Очилга яқин келди.

— Менинг Омонгул деган дугонам бўларди, — Гулининг йирик кўзларидан икки томчи ёш юмалаб, ёноқларига оқиб тушди, — ўзи кўҳликкина эди. Бир йигит билан юрарди. Яқинда ўша йигит бошқага уйланди, у ўзини ёқиб юборди. Бечора дугонам!

— Бу воқеани менам эшитувдим. Лекин арзи-майдиган одамга аччиқ қилиб, ўзини бекорга нобуд қилган.

Қиз билан йигит хомуш бўлиб қолишди. Аммо бу хомушлик гўзал табиат сеҳрида юзга тушган қордай эриб кетди. Улар ҳар қандай юракни шувиллатадиган бу юксакликдан дунёнинг тўрт томонини томоша қилдилар.

Очилга Нуротанинг кўм-кўк чўлларида тўзондай тўзиб елаётган тўда-тўда туманлар, тумансиз кенгликларда ёйилиб юрган подалар, йироқ, қоронғи уфқни тинимсиз тилкалаётган яшинлар, элас-элас келаётган гулдураклар ва тундай қорайиб қуйилаётган ёмғир хушёқарди. У ҳозир бошланг, оёқяланг ҳолда ўша ёмғир, чақмоқлар остида югуришни, шалаббо бўлишни, оқ, қизил, пушти гуллар теришни ва уларни Гулига беришни истарди. Жуда истарди!

Гулига офтобнинг лозазорга дам тегиб, дам тегмай ўйнаши, сийрак, нимкўк ҳавога кўмилган водий кўксига Зарафшоннинг ғаройиб буралиб оқиши, оппоқ булутларнинг тўп-тўп бўлиб кўчиб юриши ёқди. Шу тобда у Очил

билан пойидаги момиқ булутларга ўтириб, ҳали ҳеч ким бормаган ёқларга саёҳат қилишни хоҳларди. Жуда хоҳларди!

Қалблари қувончга, орзуга, илҳомга лим-лим тўлган икки ёш ҳеч маҳал такрорланмайдиган, тез ўзгариб турадиган афсонавий манзараларни яна хийлагача кузатишди.

Дунёда жонга тегмайдиган нарса кам. Инсон ҳатто, баъзан, гўзалликдан ҳам зерикади. Қиз билан йигит ҳам зерика бошлади. Булут остида бўлганидан ям-яшил барглари қаҳрабо тусга кириб, озорсиз чайқалаётган наъматак остига рўбарў ўтирдилар. Қизнинг кўйлаги калта бўлгани учун, у тиззаларини бир-бирига қовуштириб, ихчам букди ва олдига уч-тўртта ровоч қўйди. Рапидадай йирик барглар гўзал оёқларини беркитди.

Очил чап елкасидан қизғиш чарм халтани олди ва Гулига савол назари билан боқди. У эса «ўзингиз биласиз» деган маънода кулимсираб, Очилга гўзал нигоҳ ташлади. Очил халтадан тоза докага ўралган нон билан гўшт, бир шиша шампань, чучмома сурати солинган иккита пиёла олди-да, тошнинг текисроқ жойига қўйди. Сўнг охириги модада тикилган яшил шими чўнтагидан суяк сопли буклама пичоғини чиқариб, гўштни тўғради, нонни бўлаклади, шампанни пақиллатиб очди, пиёлаларга қўйди.

— Келинг, Гули, буни гўзал тоғларимиз учун, азиз тупроғимиз учун, нурли келажагимиз учун ичамиз!— Очил ҳаяжон билан гапирди. У эҳтиросли йигит эди. Шунинг учун ёзган шеъридан ҳам момоқалдироқ ва чақмоқларнинг иси келарди...

Биринчи кўраётган одам уни: «Ҳовлиқма, ўпқаси йўқ», деб ўйлар, гаплари эса унга сохта ва баландпарвоз туюларди. Аслида Очил ҳар бир гапни юрагидан гапирар, бу рост сўзлари бошқаларга эриш, ғайри оддий туюлиши билан унинг иши йўқ эди.

Гули озгина ичди. Очил охиригача... У ичимликни анча хуш кўрарди. Улар кирсиллатиб биттадан шўр-таккина ровоҳ ейишди. Сўнг яна ичишди. Гули бир нима дейишга энди оғиз жуфтлаганди, тепаларида ногоҳ пайдо бўлган қарчиғайлар унинг эътиборини тортди. Очил уларга хўмрайиб қаради. Уртага жимлик чўкди. Гулининг гўзал елкаларига тўкилган гўзал сочи билан ихчам тикилган сариқ атлас кўйлаги ва Очилнинг ҳам ўсиқ сочи билан чайир баданини безаб турган ҳаворанг кўйлагининг нафис шитирлагани эшиткла бошлади. Аҳён-аҳён пастдан, паға-паға булутлар остидан портлаш садолари ҳам келарди.

— Кончилар тош кесишяпти, — Очилнинг ўткир кўзи ногоҳ водий узра доира ясаб учиб бораётган турналарга тушди.

Турналар қора нуқтага айланди. Очилнинг эсига кўнгилсиз воқеа келдими, юзига ғам ёйилди. Бундай кезде унинг кўзидаги ёниб турувчи ғаройиб нурлар сўнар, қовоғи уйилар, юзи тундлашар, вужудида кучли ҳорғинлик сезар ва катта ёшли одамга ўхшаб қоларди.

— Инқилобдан илгари инглизлар бу ерлардан карвон-карвон вольфрам олишган, тўғрироғи, ўғирлашган, — деди у негадир паст ва ғамгин оҳангда.

— Ўғирлашмаган, Очил ака, — Гули ўнг қулоғидаги хиёл қийшайган гавҳар кўзли қизғиш сирғасини тўғрилади, — ажнабийлар ё алдаб, ё тортиб олишади.

— Бировнинг уйидаги нодир нарсаларини алдаб олса ҳам, тортиб олса ҳам, бари бир ўғирликка киради.

— Замона зўрники бўлган-да, Очил ака.. Нимаям қилишарди?

— Нимаям қилишарди дейсизми?.. Бирлашса, курашса бўлмасмиди, Гули? Ахир, халқ деган ўз ерига, ўз эркига, ўз кучига хўжайин бўлиши керак-да, Гули!..

— Бундай баландпарвоз гапларнинг нима кераги бор, Очил ака?

Гулининг гапи Очилнинг иззат-нафсига тегди. Ҳар қандай одамда ҳам қандайдир даражада худбинлик бўлганидек, Очилда ҳам озми-кўпми бу нуқсон бор эди. У ўзининг фикрларига қарши чиққан кишиларни унча хушламасди. Гарчи уларнинг гаплари тўғри бўлса ҳам, Очил ўша он уларга тан бермас эди. Фақат анча вақтдан кейин: «Жўра, ўшанда тўғри айтувдинг, мени ўжарлигимни биласан-ку, — дерди. — Ўзи бировга тан бериш оғир-да, жўра!» Бироқ ҳозир Гули ноҳақ эди. Шунга Очил қизишиб кетди.

— Ўз ҳуқуқи ўзида бўлмай минг йил яшагандан, бир кун озод яшаган афзал, — деди у. — Ҳар ким ўз тупроғини, ўз халқини севмаса, булар учун хизмат қилмаса, керагида жонидан кечмаса, яшашида қандай маъно бор? Ахир, инсон озми-кўпми яшаб дунёдан ўтади. Бироқ она юрти билан она халқи абадий қолади. Шундай экан, ўша бизнинг одамлар ажнабийларга қарши курашишлари керак эди.

— Энди, Очил ака, ўтган замон хатосини тузатишдан фойда йўқ.

— Янглишасиз, Гули. — Очил баъзи йигитлардай қизга ёқиш учун, қиз нима деса, ҳатто нотўғри гапирса ҳам: «Ҳа, тўғри», деб айтмас, балки юрагидан гапирарди. Унинг бу одати Гулига ёқар, шунданми, у Очилнинг феъл-атворидаги қизиққонлик, чўрткесарлик, шошқалоқлик, мақтанчоқликнамо каби камчиликларини кечирарди.

— Шовқин-суронлардан четда, соф табиат қўйнида, мана шундай кенгликларда маза қилиб яшасанг!.. — Гули атайлаб гапни бошқа ёққа бурди. Қолаверса у ўзи сингари Очилнинг ҳам табиатни бутун вужуди билан севишини илж танишганларидан бери биларди. Бунга ҳам тўрт йил бўляпти. Тўрт йилдирки улар Тошкентда, университетда ўқишяпти. Аслида иккови

ҳам хатирчилик. Ҳозир улар Лангарда¹ амалий иш олиб боришяпти...

— Уқишимиз тугасин, бу ерга ишга келамиз. Тоғнинг тепасида яшашга нима етсин? Одам бундай соф табиат қўйнида янаям тозаликка интилади. Бузилган ҳаводан ҳам узоқда бўламиз.

Очил кутилмаганда гапидан тўхтади. Бир лаҳза иродаси мустаҳкамлигидан далолат берувчи бақувват, озгин иягини кафтлари орасига олиб турди-да, кейин Гулининг ўнг юзидаги қоп-қора холига тикилганича гапида давом этди:

— Йўқ, Гули, Тошкентда қоламиз. У ерда муҳит бор. Лангарга ишга келсак, оддий ҳаётга ўралашиб кетиб, шеър ёзолмай қоламан.

Гули истехзоли жилмайди. «Бўлмаган гап, — деб ўйлади у, — бу касал унга кунда йиғилишиб, муҳитнинг аҳамиятини, ўзларини мақтовчи, бошқаларни ғийбат қилувчи баъзи қуруқ, майда, ипириски шоирваччалардан юққан. У уларга ўхшамайди, таланти бор. Наҳотки у ўзига ишонмаса?..»

Очилга Гулининг бундай жилмайиши оғир ботди. Шунинг учун у:

— Шеър — менинг ҳаётим, Гули, — деди.

— Менимча, шоирнинг ҳаёти — Ватани, халқи бўлиши керак, шоирда бу туйғулар бўлмаса, унинг ҳақиқий шоир бўлишига ишонмайман. Мен Байрон, Пушкин, Усмон Носир сингари мардона юракли шоирларни севаман.

Очил: «Гули тўғри айтаяпти. Ўзиям шеърятни яхши тушунади», деб кўнглидан ўтказди. Бироқ индамади. Очил ўзининг қайсар ҳамда мағрурлигини биларди.

У ҳарбий хизматни Украинада танкчи бўлиб ўтаганди. Ушанда онда-сонда ўн чақиримга югуриш бўйича му-

---

¹ Лангар — тошдан қурилган шаҳарча бўлиб, у тоғ устига жойлашган.

собақа бўлиб турарди. Бир мусобақада Очил одатдагидай масофанинг охирроғида ҳаммадан ўзиб кетди. Аммо у тасодифан қандайдир ўткир қиррали тошга урилиб, учтўрт қадам нарига учиб бориб йиқилди. Дарҳол ўрнидан сапчиб турди. Қараса, чап оёғидаги чоригдай юпқа шиппагининг тумшуғи дабдала бўлиб кетибди. Очил зудлик билан уни ечди. Эҳ, бош панжасининг тирноғи кўпорилган, тиззаси ва ундан пасти ўйилган, қўллари шилинган ҳамда у ерлардан қон оқмоқда эди. Очил оёғининг чидаб бўлмас даражада лўқиллаб оғришига қарамай: «Югураман!» деди. Нотекис, оппоқ тишларини гижирлатиб: «Югураман!..» деди. У бамисоли қаттиқ яраланган шердай оқсоқланиб олдинга отилди.

Одамнинг ўзига бўлган ишонч ва жаҳдида ҳали ўрганилмаган ва балки ўрганиб бўлмайдиган бир сирли қудрат бор. Очил қолган беш юз қадамча масофани қанотидан ўқ еган лочиндай оғир аҳволда босиб ўтди. Мусобақа раҳбари майор Волков:

— Иродали кўринасиз, сержант Бобомуродов, — деди. — Учинчи бўлиб келдингиз.

Очил эса чап оёғини ушлаганча индамай йиқилди. Унинг суяғи дарз кетган экан. Буни шифохонада аниқлашди...

Гули Очилнинг ўйга толганини кўриб, «гапим таъсир қилди», деган хаёлга борди:

— Талантли одам ҳамма ерда ёзаверади, Очил ака, — деди у. — Машраб, Бернслар ўз шеърларини кўча-кўйларда, далаларда ёзганлар. Мана, ўзимизнинг Михаил Шолоховга қаранг. Энг гўзал асарларини олис қишлоғида ёзаяпти. Менимча, ҳозир у киши билан беллашадиган ёзувчи кам. Сиз эса муҳит дейсиз.

Очил: «Гули ҳақ», деб ўйлади. Бироқ бу гапни тилига чиқармади. Уларнинг бошларидаги оқимтир булутларни шамол суриб кетди. Ям-яшил осмон ва унинг узоқ сатҳида қуёш кўринди. Табиатнинг бу ўзгариши

Очилнинг чексиз хаёлларини тўзгитиб юборди. У чарақлаган қора кўзларини Гулига тикди. Гули эса йироқларга, жуда йироқларга, она заминга абадий миҳланган Ингичка тоғларига қараб, қимирламай турарди. Унинг ёрқин кўзи ва жозибали юзидаги «дунё қандай бепоён!» деган ифодани, тўла, чиройли кўкракларининг тўлқин уришини ҳисобга олмаганда, у гўзал мармар ҳайхалга айланиб қолганга ўхшарди. Очил унга чексиз меҳр билан тикилиб турди-да, бирдан уни қучоқлаб, туғма нимқизил, бениҳоя бежирим лабига ўтли лабини босди. Гули Очилнинг ярашиқли, бақувват бўйнига чирмашганича, шодон типирчиларди.

— Гули, Гулижон, азизим, шу кўйи ҳайкалга айланиб қолишимизни истайсизми?! — деди Очил оловли бўсадан ўзига келолмай. У ҳиссиётга тез берилувчи, юраги буюрганни қилувчи йигит эди. Бундай киши ҳаётда яхши мавқега эга бўлолмаса ҳам, бирор шовшувли иш қилишга қодир бўлади.

Гули Очилга нисбатан босиқроқ, пухта ўйлаб иш қиладиган қиз эди.

— Йўқ, истамайман, — деди у Очилнинг оқ-қизғиш, хиёл чўзинчоқ, шижоатли юзидан кўзини узолмай.

— Нега, Гули? Мен сиз билан мангуга ҳайкалга айланишни истардим!

— Мен эса яшашни истайман. Шу, ўзингиз ниҳоясиз севган юрт, халқ учун ҳам яшашни истайман.

Очил Гулининг жавобидан ҳаяжонланиб кетди. У қизни энди кўраётгандай, шаффоф кўзига чуқур меҳр аралаш ҳайрат билан анча вақт тикилиб турди.

— Қандай эслисиз, Гули! — дея пичирлади. — Сиз бу гапингиз билан севганига етолмаганидан ё ҳаётнинг оғир тўсиғига дуч келганида ўзларини-ўзлари осинган, заҳарлашган, отишган кимсаларни қоралаяпсиз. Сиз бу гапингиз билан ўзини мана шу қоядан ташлаб тилка-пора бўлган Зумрадни ҳам, ўзини-ўзи ёққан Омонгулни ҳам қоралаяпсиз. Одам боласи фақат ўзи учун, ўз

суюклиси учун эмас, балки ўзидан ҳам, севгилисидан ҳам минг бор суюкли бўлган она юрти, она халқи учун яшаши керак. Буларсиз соф севги бўлишини тасаввур қилолмайман. Дунёда она юрт билан она халқдан буюкроқ севги йўқ!

Очил ўзи сезмаган ҳолда тошқинли эҳтиросга берилиб кетганди. У бундай лаҳзаларда одатда жуда қизишиб кетар, тез-тез ҳамда бақриб гапирарди. Очилнинг кучли ҳаяжони Гулига ҳам юқди. У ҳам тўлқинланиб сўзлай бошлади:

— Мен шу тупроғимизни севишни сиздан ўрганганман, Очил ака!

— Бу дунёда ҳамма бир-биридан ўрганиб одам бўлади, Гулижон. Лекин дунёда фавқулодда туғма элпарвар, юртпарвар кишилар бўлади. Мен уларнинг бирини ўз кўзим билан кўрганман. У Қодир исмли ҳарбий жарроҳ йигит эди. У мендан беш-ўн ёш катта бўлса ҳам, менга ўз тенгдошидек муомала қиларди. Бир кунни Қодир ака менга: «Одам боласи шу юрти, шу халқи учун сўнгги дамигача меҳнат қилиб яшай билиши керак», деб айтганди.

Қодир ака асли ҳув анави туман ичида ётган тоғлар орасидаги Боғдон қишлоғидан эди, — Очил ўнг қўлини чўзиб шимоли-ғарб томондаги Нурота тизма тоғларини кўрсатди. — У ҳўб танги йигит эди. Худо унга ҳусндан ҳам берганди. Ўзи ўрта бўйли бўлса ҳам шердек кучли эди, ҳарбий қисмимизда унга тенг келадиган самбочи топилмасди. Уни қўмондонимизнинг гўзал ва оқила қизи Людмила қаттиқ севиб қолганди...

Гулижон, мен сизга айтсам, Қодир акани худо кўн кўрди. Ногаҳонда шундай суқсврдай йигитнинг ўпкаси рак касалига чалиниб қолди. Энди Қодир аканинг тўрт ойлик умри қолганди. Буни унинг ўзи ҳам билди. Ўзини нобуд бўлишини билган одамнинг аҳволи не кечини тасаввур қилоласизми, Гулижон?! Ушанда биз аскарлар қанчалар қайғургандик. У бизнинг ҳарбий

врачимиз эди-да. Айниқса Людмила ўзини еб қўйди. Бир кечада унинг нимқора сочи оқариб кетди. Ҳа, худди шундай бўлди, Гулижон. Аммо Қодир ака бутун дардини ичида сақлашга ўзида куч билан ирода тополди. Унинг лабида маъюс табассум бўртиб турса ҳам, кўзи жуда тиниқ ва равшан порлай бошлаганди. Бизнинг назаримизда у ўлимга парво қилмаётгандай эди. Қодир акага уйига кетишга рухсат беришди. Биз ёру жўралари командирумиз билан бамаслаҳат уни перронга кузатгани бордик. Ҳаммамизнинг кўзимизга жудодлик ёши қалқиб чиққанди. Поезд қимирлашга ҳозирланганда Людмила Қодир аканинг бўйнига осилиб ҳўнг-ҳўнг йиғлай бошлади. Бу йиғи шундай қайғули эдики, бизнинг дилимиз вайрон бўлиб кетди.

Қўмондонимизнинг буйруғига биноан мен Қодир акани уйигача кузатиб бордим. Бир ҳафта ўтар-ўтмас у касалхонага ишга чиқди. Қишлоқ аҳли унга: «Ишляма, дам ол, ўйнаб-кул», деди. У: «Ҳали анча яшайман, — деб жавоб берди, — агар бир кунлик умрим қолгандаям ишлардим».

Мен Қодир акаларникида бир ҳафтага қолиб кетдим. Биласизми, Гули, бизнинг орқамиздан Людмила етиб келганди. Уни олиб кетишга кўп уриндим. У кўнмади. Охирида: «Ахир унинг тўрт ойлик умри қолган, тушунсангиз-чи», дедим. Людмила ғазабдан қалт-қалт титраб: «Сизга одамлик ҳайф!» — деди ва юзимга зарб билан шапалоқ урди. Сўнг эса у бошини чангаллаганча ўксиб-ўксиб йиғлай бошлади. Шундагина хато қилганимни, умр бўйи кечирилмас хато қилганимни тушуниб қолдим...

Қодир ака тўққиз ойдан кейин тунда қазо қилибди. Бу хабарни ўша кеча қўмондонимиз айтди. У менга: «Дафн маросимига етиб боринг!» — деди.

Боғдоннинг бутун халқи мард инсонни сўнгги йўлга кузатгани чиқишди. Бу тумонат одамлар ичида бош-

дан-оёқ қора кийинган ҳомиладор бир аёл совуқ тобутни қучоқлаганча зор-зор йиғларди. Мен уни дарҳол танидим. У — Людмила эди!

Мен азалий урфимизга риоя қилиб, Қодир аканинг ҳафтаси ўтгунча Боғдонда бўлдим. Бутун эл Қодир аканинг мардлиги, олижаноблиги ҳақида гапирарди. Ахир у ўз ўлимининг муқаррарлигини била туриб, тўққиз ой узлуксиз ишга чиққан, ўнлаб беморларни операция қилиб, ўлимдан қутқазиб қолган эди-да, Гули!.. Мана, ўз юрти, ўз халқи учун энг сўнгги дамигача меҳнат қилган одам қиссаси!..

Гулига Қодирнинг ўлими қаттиқ таъсир қилди. Улар хийла вақт ўзларига келолмай ўтирдилар. Ниҳоят Гули:

— Жуда мард инсон экан жўрангиз, — деди оғир хўрсиниб. — Худо кўрсатмасин-у... Йўқ, айтмайман, хафа бўласиз.

— Нимайди? Айтинг, хафа бўлмайман.

— Худо кўрсатмасин-у, Очил ака, агар Қодир аканинг ўрнида сиз бўлганингизда, нима қилардингиз?

— Худди Қодир акадай иш тутардим, — деди Очил.

— Сизам Қодир акадай мард одамсиз, Очил ака...

Доно одам ҳам тилида: «Мақтовни ёмон кўраман», деса-да, ичида ёқтиради. Очил ҳам мақтовни хуш кўрарди. Гарчанд айрим мақтовлар тагида ғараз ётса ҳам, ҳатто бунини сезса ҳам: «Ҳар қалай ёмонлагандан кўра дуруст», деб ўйлар, муғамбирона жилмаярди: «Бу дунёда халқингга хизмат этаман десанг, ҳаммага, энг ёмон кўрган одамингга ҳам, ҳатто иблисга ҳам муомала қил, — дерди ичида. — Бўлмаса сени қийнаб қўйишади. Фақат ҳалол одамлар билан қалбингдан гаплаш. Лекин ҳар қандай шароитда ҳам сенинг юрагинг тоза бўлиб қолиши керак. Акс ҳолда ҳаётинг катта фожеага йўлиқади — маънавий ўлимга юз тутади. Буни сира унутма, Очил!»

Очилнинг ўзи барча билан яхши муомалада бўлиш-

ни ўйласа ҳам, у кўп ҳолларда ўзини тутолмас, аччиқ ҳақиқатни шартта-шартта айтиб ташларди. Бироқ Очилнинг ожиз томони — мақтовни яхши кўрарди. Мана, ҳозир Гулининг гапидан кўзида ҳаётбахш аланга сочувчи нур пайдо бўлди, юзи тиниқ тортди ва яшнаб кетди. Ростдан ҳам Очилнинг зийрак кўзлари ўзининг серхол юзига, гапига, хатти-ҳаракатига ғайрат, кўркемлик ва навқиронлик бахш этиб турарди. Айниқса қувонган кезларида, гарчи йигирма олти ёшга кирган бўлса ҳам, кўз ости ва манглайдаги билинар-билинемас ажинлар қайларгадир йўқолар, бутун вужуди яйрар ва ёқимли ўсмирга айланарди-қоларди. Шу аснода ҳам Очил жуда-жуда яшариб кетди. У меҳр билан Гулини бағрига босди, юз-кўзларидан ўлди, узоқ ўпди...

Улар тунда Лангар шаҳарчасига, меҳмонхонага қайтдилар...

1 9 7 5

Янтоқ, явшон ва шўра босган арава изидан мовий водийга кириб келишим билан бир туп олмага кўзим тушди. У безовталаниб, лойқаланиб оқаётган дарёнинг баланд қирғоғида чайқалиб турибди. Унинг танаси билан шохлари дарёга эгилган. «Агар ёвуз бўрон кўтарилса, уни дарёга улоқтириб юборадим», дедим ичимда.

Олмага ачиниб тикилдим. Бехосдан унинг энг баланд, энг тик шохининг ярмини кимдир қирқиб кетганини, қолган ярми эса қуриб қолганини пайқадим. Юрагим баттар увишди. «Унинг энг баланд, энг тик шохи кетибди, — деб ўйладим, — энди олма қуриб қолади».

Бироқ унинг осмон ва ер неъматларини беармон симираётган олмаларга фарқ шохлари, тошлоқ заминга чуқур томир отган танаси бу хавотирли фикримдан қайтарди. Шунда: «Тана соғ бўлса, яна шох ўсиб чиқадим», деб ўзимга-ўзим тасалли бердим. Сўнг ҳалиги ўт-ўлан қоплаган йўлдан узоқ манзил сари юриб кетдим...

1 9 7 6

Тонгда ёмғир шаррос қуйди. Сўнг ҳаво очилди. Намхуш йўлакдан Улуғбек мадрасасига бораётган эдим, ногоҳ мени бир тўп одам тўхтатди. Елкаларига фотоаппаратлар осиб олишган бу кишилар озғин, новча, сарғиш ва рангпарликлари билан бир-бирларига ўхшаб кетишарди. Афтидан булар ё Америка, ё Англия фуқаролари эди.

— Маъзур тутгайсиз, жаноб, — деди улардан бири, — малол келмаса айтсангиз, Темур инсон каллаларидан қасрлар қурганми?

— Қурган, — дедим сайёҳнинг кўм-кўк кўзига сирли тикилиб.

— Жаноб, илтимос, у қасрларни бизга кўрсатсангиз...

— Ана, жаноблар, — қўл чўзиб Регистонга юзландим, — Темур ер юзини забт этган-да, у жойлардаги доноларни йиғиб, Ватанига олиб келган...

— Жаноб, жаноб, Темур шуларнинг каллаларидан қасрлар қурганми? — гапимни бўлиб сўради сайёҳ.

— Ҳа, — дедим сирли илжайиб, — фақат, Темур уларнинг бошларидаги доно фикрлардан Самарқандни қурган.

Сайёҳ ҳайрон бўлди, кейин жилмайди.

Мен Улуғбек мадрасасига қараб кетдим. Самарқанд уфқида қуёш бош кўтармоқда эди.

1 9 7 6

Сертуман тоғлардан сонсиз ариқлар оқади... Улар дам метин қояларга урилади... дам баланд доволардан сакрайди... дам қоронғи дараларга шўнғийди... Ариқлар шу зайлда тинмай оқади. Улар офатли зилзилаларда ҳам, қўрқинчли бўронларда ҳам, жизғинак жазираамаларда ҳам тинмайди, ҳар қадамда ҳаёт яратиб, олдинга чопади.

Бу ариқлар одамзод ва мавжудотнинг вужудларидан ташқаридаги қон томирларига ўхшайди. Чунки булардан ҳаётнинг ўзи ҳаёт ичиб ҳаёт.

Олис ва совуқ юлдузлар парчаланани... Уқувли, уқувсиз насллар ўтади... Довулли, довулсиз асрлар тинади... Ариқлар тинмайди, оқаверади, оқаверади ва охири бир ерга бориб қўшилади... Бу қўшилишни дунё «Дарё» деб атайди. Шунда заҳматкаш ариқлар унутилади. Дарё номи етти иқлимга ёйилади...

1 9 7 3

Музликларга ошиён тоғлар... Булар табиатнинг узоқ ва совуқ хилватгоҳи. Бу оромсиз юксакликларда оқ, қора, бинафшаранг булутлар аримайди, бўрон, жала, дўллар кучли бўлади.

Бу овлоқ, қалтис, туманли жойларда дўланалар ўсади. Уларнинг илдиз-шоҳлари йўғон, эгри-бугри, чайир, барглари кўм-кўк, мевалари катта-катта, ширин бўлади.

Султон ана шу дўланалардан бир туп ниҳол олиб келиб, ҳовлисига ўтқазди. Ҳовлиси... Ҳовлиси кенг, атрофи баланд девор билан ўралган. Уртада оқ уй...

У ниҳолга яхши ишлов бера бошлади: тагини юмшатар, дори солар, сув қуяр, шохчаларини тўғрилаб қирқарди. Шунга у тик, силлиқ ўсди.

Лекин, во ажаб, бу дўлананинг илдиз-шоҳчалари ингичка, барглари сарғиш, мевалари кичкина-кичкина, таъмсиз эди.

Балки... Балки у ваҳший яшинлар ваҳимаси, фалакни тилка-тилка этгудай ўқирган момоқалди роқлар даҳшати, ёвуз жалалар сели билан олишиб ўсмаганлиги учун хомлигича қолгандир...

1 9 7 3

Табиатдаги ҳамма нарсани билиш мумкин. Лекин одамни билиш қийин. Бўлмаса Муқаддасни ким бундай деб ўйлаганди... У ўлгидай одамови эди, бировга қўшилмасди, қўшилганда ҳам деярли гапирмасди. Шундан биз уни ёқтирмасдик, «Индамас» деб калака қилардик.

Аммо биз янглишган эканмиз...

Бир бозор куни «Индамас» ҳам биз билан Боғдонсойга ялпиз теришга борди. Бектемир чакалакзордан сариқ илон ушлаб олиб, қизларни роса қўрқитди. Айниқса Янглиш деган қизнинг ўтакаси ёрилиб кетай деди. Биз, ўғил болалар бўлсак, қоринларимизни чангаллаб олиб қотиб-қотиб кулардик. Бу ҳам етмагандай, баримиз бараварига:

— Янглиш қўрқоқ... Янглиш қўрқоқ... Янглиш қўрқоқ... — деб осмонни бошимизга кўтариб бақирардик.

— Аҳмоқларгина бошқалар устидан кулади!

«Индамас»нинг кескин, шижоатли гапи бизни додиратиб қўйди. Биз ихтиёрсиз жимиб қолдик. «Индамас» гапида давом этди:

— Ҳожимуқондай полвон ҳам сичқондан қўрққан. Бектемирнинг ўзи бойўғлидан қўрқади. Ешлигида ҳамма ҳам бирор нимадан қўрқади-да.

Биз умримизда Муқаддасдан эшитган узун гап шу эди.

1 9 7 0

Йўлакда, аравачада икки оёқсиз, ўнг қўлсиз, чама-си эллик ёшларга бориб қолган бир киши борарди. У ҳар ўн-ўн беш қадамда бир нафас дам олар, ўтган-қайтганларга жилмайиб қарар, кейин яна аравачасини юргизиб кетарди.

У бир дўнгликка чиқаётганда қўли толиб қолди. Аравача орқага кета бошлади. Уни тўхтатишга мажолли етмади. Сочини тимқора рангга бўяб олган қиз билан соқол қўйган йигит унга бепарво, қўлтиқлашиб, кулишиб ўтиб кетишди.

Аравача ҳамон орқага кетарди. Буни кўчанинг нариги томонида боришаётган атлас кўйлакли қизлар кўриб қолишди ва югуриб келиб, қўлсиз-оёқсиз кишини дўнгликка чиқариб қўйишди...

1 9 6 9.

Ер қимирлади. Санъат опа жон-жаҳди билан қизига бақирди:

— Севар, қоч! Тезроқ қоч! Пастга туш!

— Ҳзингиз... Ҳзингиз-чи, ойи?!

— Мен укангни бешикдан ечиб тушаман, қоч!

— Мен... мен сизни қолдириб...

— Туш, тушавер мен билан ишинг бўлмасин,— деди Санъат опа унинг гапини бўлиб, — тезроқ туш!

— Йўқ, ойи... йўқ!

Зилзила тинди... Санъат опа негадир қизини бағрига босиб, йиғлаб юборди. Севар ҳам...

1 9 7 0

Хилват чўққи этагида бир булоқ бор. Булоқ атрофи хушбўй майсалар билан қопланган. Бир куни тоққа, дўланага чиқишган болалар бу ерда дам олишди.

— Ичимизда ким зўр? — деб даврага луқма ташлади Унғар.

— Мирза! — деди Қодир.

— Норқозоқ! — деди Низом.

— Яхшиси, иккови куч синаша қолсин, — деди Унғар.

Мирза билан Норқозоқ курашга тушди. Норқозоқ уни чалиб йиқитди.

— Гирромлик қилиб йиқитдинг. Қайтадан курашамиз, — деди Мирза.

— Йиқилган курашга тўймайди, — деди Норқозоқ.

Мирза сўкди... Норқозоқ ҳам сўкди... Муштлашдилар...

Адолат исмли, беозор ва хушфеъл қизча уларни ажратиб қўйди...

* * *

Ҳар давранинг ўз Адолати бор. Бўлмаса ҳаёт тўхтаб қолармиди...

1 9 7 0

Қ У Ё И Р Ч О Қ

Хумор гулдай нафис, чиройли, қоши, кўзи қора. Тили ширин. Ёзи масъум, беозор. У кун бўйи қўғирчоқ ўйнайди. Қўғирчоғи ҳам ўзига ўхшаш чиройли. Фақат у мовий кўз. Хумор уни севиб эркалайди:

— Айланайин оппоғим!

Булутлардай оқиб йиллар ўтди. Энди Хуморнинг Ҳури исмли қизи бор. У ойсига ўхшайди. Ҳатто феъли ҳам... Энди ҳалиги қўғирчоқ Ҳурида. У ўзи тиккан кўйлагини кийдириб, эркалайди:

— Айланайин оппоғим!

Қанча-қанча қорлар эриб, йиллар ўтди. Ҳури она бўлди. Унинг ширин қизчаси бор. Исми — Эрки. У қўйиб қўйгандай онасининг ўзи. Аммо феъли бошқача... У боғчага қатнайди, мусиқа ўрганади, расм солади, шеър ёдлайди. Ойиси: «Қўғирчоғингни ҳам ўйна, қизим, бувингдан ёдгорлик», дейди. Шунда Эрки ноилож чап оёғи синган, ўнг кўзи тимдаланган қўғирчоқни олади, истар-истамас эркалайди...

— Айланайин оппоғим...

1 9 7 5

«Офтобни ҳам, ҳавони ҳам, сувни ҳам, дунёда
нима бўлса, ҳаммасини муҳаббат яратган».

Бобом айтган

Нимкўк, нимоқ булутлар тегай-тегай деб турган довонга чиққач, пастга қарадим: муздарага кираверишдаги ўрмон қоровулининг ертўласи ўчоқдек, унинг олдида турган ит эса юмронқозикдек кичрайиб кўринди. Назоратчи — Ортиқбой ака қариндошимиз бўлади. У билан сўрашиб ўтиш ниятида пастга эндим. Ертўла қулф. Атроф бўм-бўш. «Ҳар куздагидай Ортиқбой ака пахтага кетибди-да», деб ўйладим. Чунки у ҳар гал ҳашарга борганда, оиласи қишлоққа кўчиб кетарди. Дарада қўрқишса керак-да.

Хўш, ундай бўлса, бояги ит бу ерда нима қилиб юрибди?.. Шу хаёл билан ертўла орқасига ўтдим. Йўсинлар босган улкан қора тош тагидаги катак «орзи»да турган катта оқ ит ўткир тишларини кўрсатиб, ириллай бошлади. Ов милтиғимни ичи ковак ёнғоқ танашига суяб қўйдим-да, унга майин боқдим. У бир оз ириллагач, тинчиди. Ёнига бориб, бошини силадим. Ит думини ликиллатиб, оёғимга тумшугини қўйди. Шундагина алланиманинг гингшиганини эшитдим. Нимёруғ катак ичида ётган тўртта кучукчага кўзим тушди. Эгаси итни нега ташлаб кетганига энди тушундим: кучукчаларни йўлда қийнаб қўйишдан қўрққан. Дарҳол: «Улар оч қолса нима бўлади?» деган фикр миямдач кечди. Теграмга назар солдим. Беш-олти қадам нарида, олмурут остида нон, гўшт, суяклар бор эди. «Уй эгаси булардан хабар олиб турар экан», дедим ва бундан энгил тортдим...

Кейин ертўла этагидаги шошқин сой бўйлаб юриб,

даранинг ичкарисига ўтдим. Йўл-йўлакай тулки билан тўнғизларга дуч келдим. Отмадим. Сабаби, биз томонларда ёввойи ҳайвонларни отиш тақиқланган. Ростини, ўзим ҳам ов баҳона-ю тоғ манзараларини томоша қилмоқчи эдим. Кечгача наъматак, эрмон, қариб қолган зирк ва бошқа ўсимликларнинг ҳидларига тўлиб-тошган дара ҳамда қоялар орасида беармон юрдим. Сўнг тиниқ руҳ билан тоғ ёнбағридаги ўт-ўлан боса бошлаган сўқмоқдан қишлоққа жўнадим.

Бинафшаранг қояни айланиб ўтганимдан кейин Ортиқбой аканинг ертўласи кўринди. Ит сершовқин сойнинг мовий қирғоғига олдинги икки оёғини буккан ҳолда тираб, энкайиб сув ичмоқда эди. Хиёл дам олиш учун арча тагидаги қизғиш тошга ўтирдим. Ит сувдан бошини кўтарди-да, тумшугини чўзиб, ҳавони искади. Сўнг бирдан аянчли акиллаб, ертўла томон жон-жаҳди билан чопиб кетди. Шошиб катакка қарадим. Немис овчаркасидек келадиган кўкиш бўри кучукчанинг бўйнидан ғажимоқда эди. Баданим жимирлаб кетди. Урнимдан сапчиб турдим-у, нишонга олдим. Лекин шу он ўқдек учиб борган ит бўрининг қулоғидан тишлаб, тагига олди. Бўри бир силтаниб турди-да, итнинг гарданидан тишлаб, улоқтириб юборди. У жон ҳолатда туриб, бўрига ташланди. Қаттиқ кураш бошланди: дам ит бўрининг устига чиқар... дам бўри... анча давом этган олишувдан сўнг иккови ҳам қонга беланди, ҳолдан тойди. Энди бўри билан ит бир-бирини тенгма-тенг тишлаб, ғажир эди. Шундагина мен турган жойимда қотиб қолганимни сездим ва дарҳол осмонга ўқ узиб, итга ёрдамга югурдим. Бўри оқсоқланиб қочди. Уни отмоқчи бўлдим-у, оқибатини ўйлаб, шаштимдан қайтдим.

Ит майнишиб, букилиб, зўрға-зўрға судралиб, олмурут остида ётган кучукча олдига борди. Унинг боши қил-қизил қонга беланган, кўзи косасидан чиққан ва номаълум нуқтага тикилгандай қотиб қолган, бўйни ғажилган эди. Ит боласини узоқ ялаб, узоқ ингради.

Кейин судрала-судрала катагига келди. Тирик қолгач учала боласи унинг сийнасига ёпишди.

Ниҳоят кучукчалар оналари сийнасидан бошларини олдилар. Шундагина ит қонга қорилган калласини зўр-базўр кўтариб, менга ғамгин ва илтижоли боқди. Сўнг шўрлик бир қалқиб, жон берди. Кўзимдан ёш чиқиб кетди. Хийла вақт бу қайғули манзарага тикилганча, қотиб турдим. Атрофим қора пардага ўралиб борар эди. Милтиғим бўлса ҳам бу овлоқ, одамсиз ернинг даҳшатли сукунатими ё билинмай босиб келаётган зулмат таъсирими, кўнглимни ваҳима қуршай бошлади. Тезда ит билан унинг боласини ертўланинг жанубидаги чангалзорга кўмдим. Сўнг олмурут шохига илиб қўйилган саватни олиб, қурутни ертўла томига тўқдим, унга эса учала кучукчани солиб олиб, қишлоққа қайтдим...

Зарафшон оз, жуда оз муддатга бўлса ҳам тиниқ оқяпти, тўлиб оқяпти. Кеч, жуда кеч кузда...

Бундай кезларда Саид Сайфи соҳилда юрар, дарёга термилган бўйи узоқ юрар, юрар-у шеър ёзар эди. Оқшом ёйилганда у қишлоғига қайтар, касбдошларига шеърларини тўлиб-тошиб ўқиб берарди. Касбдошлари ҳам унинг бу одатига кўникиб қолишган эди.

Касбдошлари... Дарвоқе у ўзи туғилиб-ўсган Райхон қишлоғида ўрта мактабда тил ва адабиёт ўқитувчиси эди. Унинг ўзи бундан қониқмас ва касбдошларига:

«Ҳар қандай нодон ҳам муаллимлик қила олади, лекин шоир бўлолмайди», дерди. У ўзини: «Мен шоирман, шоир бўлгандаям ўзбек-тожик Есениниман», деб ўйларди. Саид Сайфининг отаси ўзбек, онаси тожик эди.

Рост, Саид Сайфи Сергей Есениннинг кўп асарини ёд билар ҳамда унга тақлид қилиб шеър ёзар, кийинар, юрар... эди. У Есениндек қад-қоматга эга ва чиройли эди. Фақат унинг кўзи, сочи қора эди. У ҳаммаша сочини тилларангга бўяб юрар, аммо кўзининг иложини топмасди.

Сергей Есенин:

«Бу дунёда мен бир йўловчи,
Шодон менга қўл силка эркама...»—

деб ёзган бўлса, Саид Сайфи:

«Қалқиб турган бу оламда ҳамма ўткинчи,
Хайрлашув олдидан мени ўпгил дилбарим...» —

деб ёзарди...

Саид Сайфининг шеърлари газета-журналларда ҳам босилар, баъзи мунаққидлар уни мақтар ҳам эди. У

буни касбдошлари ўқиган ё ўқимаганликларини билиш учун қувлик (ҳа, у анчагина қув эди) билан дерди:

«Халил Соатов деган танқидчи мени Ўткир Пўлатдан кейин тилга олибди, у назмни тушунадими ўзи?!»

Бора-бора у ўқитувчилик касбидан бутунлай сови-ди. Кеч кузакда Зарафшон бўйини ҳам сайр этмай қўйди. Унга туғилиб ўсган қишлоғи ҳам ёқмай қолди. Одамлар ундан, у эса одамлардан безди. Саид Сайфи: «Бу тўпорилар мени тушунмайди, Тошкентга кетаман, у ерда муҳит бор, журналда ишлайман», деб ўйлади...

Саид Сайфи Тошкентда ижарага уй топгунча она сuti оғзига желди. Охири бир рус кампир унга раҳм қилди: кичкина бир хонаснни ижарага берди. У шаҳарнинг аҳоли рўйхатига ўтгунча ҳам тўрт ойга яқин оғурди. Қарзга ботди... Шундай бўлса ҳам у: «Шоирга ҳамма замонда қийин бўлган», деб ўзини-ўзи юпатар эди.

Ниҳоят Саид Сайфи анча қийинчилик билан «Гулшан» нашриётига корректор бўлиб ўтди.

Шундан кейин Саид Сайфи телеграмма орқали деҳқон отасидан беш юз сўм пул олди. Унга худди Сергей Есенинникидек костюм, кўйлак, галстук, шляпа, туфли ҳамда макинтош харид қилди. Энди таниш-билишлари ҳам унга: «Саиджон, Есенинга жа ўхшаб кетасиз», дейдиган бўлишди.

Саид Сайфи бу ерда анча-мунча гўзал аёллар билан танишишга улгурган ҳам эди. У Сергей Есенинга тақлид қилган ҳолда унинг ва ўзининг шеърларидан уларга ўқиб берарди.

Фақат... фақат шундай онларда унинг кўзи Сергей Есениннинг кўзидек порлай олмас, гамга, қувончга, хаёлга бота олмас эди.

Сергей Есенин бор-йўғи ўттиз... ёшга кирган эди. Мана, ниҳоят Саид Сайфи ҳам шу ёшга етди. Бироқ... негадир... у бу борада Сергей Есенинга тақлид қилмади...

Маҳкам — ўқитувчи, Илҳом рассом эди. Икки дўст Чимён тоғига уч кунга дам олгани чиқишди. Улар ёзда ҳам қори эрмайдиган «Ҳилол» довони тагидаги «Музбулоқ» қошига чодир тикдилар. Унинг тўрт томони ҳам кўм-кўк арчазор. Ораларидан ўлмас қоялар кўзга ташланиб турибди. Булоқнинг яқин атрофини эса гунафша гулли митти майсалар қоплаган.

Илҳом тошдан ўчоқ қурди. Маҳкам ўтин териб келди. Икковлон узун-узун сихларга гўшт санчишгач, ўчоққа ўт ёқди ва кабоб қилишга тутинди. Кабобнинг ўткир, хуш ҳиди уларнинг иштаҳаларини очиб юборди.

— Боя «Чинор» чойхонасида овқатлангандиг-а, дарров оч қолдим.

Илҳом нимқизил чўққи учида қалқиб турган қуёшдан кўзини узиб, Маҳкамга юзланди.

— Шаҳарга қараганда бу ернинг ҳавоси тоза, салқин, шунга одам тез оч қолади, — деди Маҳкам кабобнинг хом тарафини ағдараркан.

— Тўғри айтасан. Чунки шаҳарда техника кўп... Заводлардан чиқаётган тутунлар ҳам ҳавога таъсир этади.

Кабоб пишгунча, Илҳом сирланган тоғорачага памидор, бодринг, пиёз, саримсоқ тўғраб, аччиқ-чучук қилди. Маҳкам тиниқ булоқдан бир пиёла сув олиб келди. Икковлон икки тошга ўтиришди. Овқат олдидан Илҳом арақ ичди. Маҳкам сув... Негаки унинг ошқозони касал эди. Кейин улар учта-тўртта кабоб ейишди. Қуёш ботди. Қушлар вижири сусайди. Ҳаво сезиларли совиди. Илҳом тамаки тутатди ва:

— Ҳозир биз энг кўркем, энг баҳаво жойда ўтирибмиз, — деди, — энди бу ерлар ҳам ғанимат бўлиб қол-

ди... Табиат ҳам, одамзод ҳам тез ўзгариб борапти. Ғалати, ғаройиб замон бу, дўстим!..

Маҳкам индамади. У қора тусга кириб бораётган осмоннинг ҳар жой-ҳар жойида пайдо бўлаётган юлдузларни кузатишда давом этди. Ана, чўққида ўроқ ой ҳам кўринди. Илҳом унга бир оз тикилгач, ўрнидан турди, қулочини кенг ёзиб, қичқирди:

— Сизни севаман, тоғлар!..

Ҳаммаёқдан акс-садо келди...

Маҳкам:

— Жиннилик қилма, Илҳом! — деди.

— Шаҳарда қичқириб бўлмаса, дўстим, — Илҳом эътироз билдирди, — ҳеч бўлмаса бу ерда ўзимизни эркин қўйлик. Сен ҳам одамга ўхшаб ҳайқир, тоғларни ларзага сол! Қара, ҳаммаёқ гўзал, покиза! Бундай жойлар ғанимат. Мен тонгда ана шу маъсум тоғларни чизаман. Улар асаримда яшаб қолади!..

— Бу фикринг яхши, Илҳом. Фақат тоза ҳавони бўрттириб чиз. Бизга энг зарури — тоза ҳаво. Ибн Сино ҳам, тоза ҳаво бўлса, одам минг йил яшайди, деб айтган.

— Гапингга қўшиламан, дўстим. Фақат биласанми, нима, Ибн Сино табиий ҳавонигина назарда тутмай, одам қалбининг тоза бўлишини ҳам назарда тутган. Ана шу икки нарса соф бўлгандагина одам узоқ яшайди...

Илҳом тоғ, чашма, арча, офтобни ва энг муҳими, тоза ҳавони оқ матода акс эттирди. Икки дўст уни олиб, шаҳарга қайтишди...

МУНДАРИЖА

Булоқлар	5
Оқтой	36
Қоя устдаги ҳангома	43
Олма	55
Самарқанд	56
Ариқлар	57
Дўлана	58
Муқаддас	59
Гул ва тикаи	60
Зилзила	61
Адолат	62
Қўғирчоқ	63
Меҳр	64
Тақлид	67
Булоқ бошида...	69

М 37

МАҲМУДОВ. Мамадали.

Булоқлар. Ҳикоялар. Т. «Еш гвардия, 1979. 72 б.

МАҲМУДОВ Мамадали. Родники.
Рассказы.

Ўз 2

На узбекском языке

МАМАДАЛИ МАҲМУДОВ

Р О Д Н И К И

Р а с с к а з ы

Издательство «Еш гвардия»—Ташкент—1979

Редактор Э. Миробидов
Рассом В. Кайдалов
Расмлар редактори Қ. Алиев
Техн. редактор Л. Буркина
Корректор М. Юнусова

ИБ № 434

Теринга берилди 6/Х-1978 й. Босишга рухсат этилди 5/III-1979 й. Қоғоз № 1. Формати 70×108^{1/32}. Босма листи 2,25. Шартли босма листи 3,15. Нашр листи 2,79. Тиражи 15000. Р 12400.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Еш гвардия» нашриёти, Тошкент, 700129, Навоий кўчаси, 30. Шартнома № 156-78. Баҳоси 20 т.

Ўзбекистон ССР Нашриёт, полиграфия ва китоб савдоси давлат комитети Тошкент «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмасининг 2-босма хонаси, Янгийўл, Самарқанд кўчаси, 44. 1979 йил. Заказ № 52.